

**Jolanta Czarnotta-Mączyńska,
Zbigniew Moszumański**

**Bunt na wyspie Texel : formacje
kolaboranckie u boku Wehrmachtu
na froncie zachodnim**

Przegląd Historyczno-Wojskowy 15 (66)/2 (248), 77-102

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

BUNT NA WYSPIE TEXEL. FORMACJE KOLABORANCKIE U BOKU WEHRMACHTU NA FRONCIE ZACHODNIM

Druga wojna światowa zakończyła się w Europie 8 maja 1945 r., po podpisaniu przez Niemcy bezwarunkowej kapitulacji. W Holandii wojska niemieckie kapitulowały wcześniej – 5 maja. Tymczasem wśród piaszczystych wydm na należącej do tego kraju wyspie Texel od 5 kwietnia 1945 r. trwał krwawy bój garstki kolaborantów z Legionu Gruzińskiego z niemiecką piechotą morską. Kres walkom położyło dopiero zajęcie wyspy przez kanadyjski I Korpus Armijny gen. mjr. Charlesa Foulkesa. Nastąpiło to 20 maja 1945 r.

Kłęska Holandii w 1940 r. i okupacja niemiecka

Dnia 10 maja 1940 r. rozpoczęła się na zachodzie Europy niemiecka operacja zaczepna oznaczona kryptonimem „Fall Gelb”. Przeciwko siłom alianckim: francuskim, brytyjskim, belgijskim, holenderskim i polskim, stanęły trzy niemieckie Grupy Armii: „B” – feldmarsz. Fedora von Bocka, „A” – feldmarsz. Gerda von Rundstedta, i „C” – feldmarsz. Wilhelma von Leeba, wsparte dwiema flotami powietrznymi, liczące łącznie 136 dywizji i 2 mln 758 tys. żołnierzy, ponad 3,5 tys. czołgów, 7,7 tys dział artylerii naziemnej i 3200 samolotów¹. Alianci przeciwstawili im 135 dywizji, 4 025 000 żołnierzy, ok. 3,4 tys. czołgów i 14,9 tys. dział artylerii naziemnej oraz prawie 3 tys. samolotów².

Holandię rankiem 10 maja zaatakowała niemiecka Grupa Armii „B” siłami 18 Armii gen. Georga von Kuchlera i częścią 6 Armii gen. płk. Waltera von Reichenaua. Równocześnie z uderzeniem wojsk lądowych 7 Dywizja Lotnicza gen. lot. Kurta Studenta wysadziła na tyły wojsk holenderskich desanty powietrzne ze składu 1 i 2 pułków strzelców spadochronowych oraz 22 Dywizji Piechoty gen. por. Hansa von Sponecka. Armia Holenderska, dowodzona przez gen. Heinricha Winkelmana wystawiła do walki dziewięć dywizji i cztery brygady piechoty (w sumie 300 tys. żołnierzy, 400 dział artylerii naziemnej i przeszło 130 samolotów)³. Jej zadanie polegało na obronie granicy z Niemcami i niedopuszczenie do opanowania północnej Holandii przez niemiecką 18 Armię oraz uniemożliwienie odciążenia lądowych sił holenderskich od głównego zgrupowania wojsk alianckich⁴.

Zaskakujące uderzenie z powietrza i lądu na neutralną Holandię⁵ sprawiło, że broniące kraju wojska holenderskie rozpoczęły ogólny odwrót w kierunku tzw. twierdzy Holandia.

¹ *Deutschland im zweiten Weltkrieg*, t. 1, Berlin 1974, s. 315–316, 318.

² *Ibidem*, s. 317–318.

³ *Ibidem*, s. 318; F. A. von Metzsch, *Die Geschichte der 22 Infanterie-Division 1939–1945*, Kiel 1952, *passim*.

⁴ *Der zweite Weltkrieg*, t. 1, Stuttgart 1979, s. 102–105; *Atlas of the Second World War*, Nowy Jork 1974, s. 23–24; N. von Below, *Byłem adiutantem Hitlera 1937–1945*, Warszawa 1990, s. 220.

⁵ 6 X 1939 r. Adolf Hitler zapewniał rząd holenderski, że będzie respektował neutralność Holandii. Zob. *Deutschland im zweiten...*, s. 318–319.

14 maja gen. Winkelman, nie widząc możliwości kontynuowania walki, ogłosił kapitulację, która została podpisana następnego dnia. Królowa holenderska Wilhelmina z rodziną i rządem ewakuowała się do Wielkiej Brytanii. Tylko w prowincji Zelandia do 17 maja broniły się nieliczne zgrupowania holenderskie. Kapitulację niewątpliwie przyspieszył niemiecki dywanowy nalot bombowy, który zniszczył centrum Rotterdamu⁶.

Rozpoczęła się niemiecka okupacja. Z nadania Hitlera władcą Protektoratu Holandii został Arthur Seyss-Inquart⁷. Społeczeństwo holenderskie ustosunkowało się do okupanta w sposób zróżnicowany. Część Holendrów podjęła działalność kolaborancką. Odbywała się ona na trzech głównych polach:

- państwowo-politycznym: zachowanie niektórych elementów centralnej administracji i powołanie w 1943 r. parapolitycznych organów do współpracy z okupantem;
- ideologicznym: utworzenie Unii Holenderskiej bazującej na członkach przedwojennej, spokrewnionej z NSDAP, Narodowo-Socjalistycznego Ruchu Holenderskiego;
- wojskowym: utworzenie proniemieckiego Legionu Holenderskiego i innych struktur paramilitarnych oraz sformowanie 23 Ochotniczej Dywizji Grenadierów Pancernych SS „Nederland”⁸.

Znaczna jednak większość Holendrów, która poparła królową i rząd emigracyjny, zdecydowała się na walkę z okupantem, choć zorganizowane działania antyniemieckie rozpoczęły się dopiero w 1943 r., kiedy to rząd w Londynie powołał Radę Ruchu Oporu. Wiosną 1944 r. na jej czele stanął organ wojskowy „Trójkąt” („Triangle”). 3 września 1944 r. „Trójkąt” przekształcił się w Wewnętrzne Siły Unijne (Binnenlandse Strijdkrachten), na których czele stanął płk Henri Koot⁹.

Błyskawiczne zakończenie wojny spowodowało, że wiele holenderskich obiektów wojskowych (twierdze, forty, schrony bojowe, a zwłaszcza baterie artylerii nadbrzeżnej) dostało się w ręce niemieckie bez uszczerbku. Obiekty te (zwłaszcza artyleryjskie) zostały przez wojska okupacyjne włączone do systemu obrony wybrzeża holenderskiego (łącznie z Wyspami Zachodniofryzyjskimi) przed oddziaływaniem z morza aliantów, głównie Brytyczków.

Wał Atlantycki i jego obrońcy ze Wschodu

Dowództwo niemieckie po zakończeniu kampanii francuskiej, wykorzystując wybrzeże Francji i Norwegii do blokady morskiej Wielkiej Brytanii, zaczęło umacniać porty

⁶ Zob. szerzej: P. L. G. Doormann, *Military Operations in the Netherlands from 10th–17th May 1940*, http://www.waroverholland.nl/uploads/downloads/military_operations_in_nl.pdf (6 IV 2014); L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, t. 1–3, Leiden 1969–1970; *Zweiter Weltkrieg De Nederlanden*, http://www.uni-protokolle.de/Lexikon/Zweiter_Weltkrieg.html (24 I 2014).

⁷ Zob. szerzej: D. A. Binder, *Seyss-Inquart, Arthur*, w: *Neue Deutsche Biographie*, t. 24, Berlin 2010, s. 302.

⁸ 23 Ochotnicza Dywizja Grenadierów Pancernych SS „Nederland” została sformowana w styczniu 1945 r. na bazie 4 Ochotniczej Brygady Grenadierów Pancernych SS „Nederland”, która miała już za sobą długi szlak bojowy. Utworzona w 1943 r. brygada walczyła w Jugosławii, pod Leningradem, w Estonii i na Łotwie. Odcięta na Półwyspie Kurlandzkim, została przerzucona w styczniu 1945 r. do Niemiec. Zob. C. Bishop, *Zagraniczne formacje SS. Zagraniczni ochotnicy w Waffen-SS w latach 1940–1945*, Warszawa 2006, s. 148–149; J. Vincx, V. Schotanius, *Nederlandse Vrijwilligers in Europese Krijgsdienst 1940–1945*, t. 3, *Freiwilligen Panzergrenadier Brigade „Nederland” 23e Panzergrenadier Division „Nederland”*, Herentals 1989, *passim*.

⁹ Zob. szerzej: W. H. J. van Heukelom, *Kleine Klompjes. Nederlandsche Binnenlandse Strijdkrachten aan de Maas, Panningen 1945*; R. Huyskamp, *Desperate Measures: German Oppression, Dutch Resistance and the Tragedy at De Woeste Hoeve*, Okanagan 2011.

i bazy morskie na potrzeby operacji floty podwodnej i małych jednostek nawodnych Kriegsmarine. Chodziło głównie o schrony na okręty podwodne na wybrzeżu francuskim. W 1942 r. zostały przeprowadzone dwie spektakularne akcje sił lądowych, lotniczych i morskich Wielkiej Brytanii i Kanady (także z udziałem polskich okrętów wojennych), a mianowicie:

– operacja „Chariot” – przeprowadzony 28 marca 1942 r. rajd na Saint Nazaire, w czasie którego brytyjski niszczyciel „Campbeltown” i komandosi zniszczyli największy na świecie suchy dok „Normandie”¹⁰;

– operacja „Jubilee” – wysadzony 19 sierpnia 1942 r. desant morski na Dieppe – swoisty prolog operacji „Overlord”¹¹.

W wyniku tych wydarzeń Hitler wydał dyrektywy:

– 23 marca 1942 r. – do wzmocnienia obrony ukryć (schronów) dla okrętów podwodnych (dyrektywa nr 40);

– 25 sierpnia 1942 r. – do umocnienia całego wybrzeża atlantyckiego w postaci budowy tzw. Wału Atlantyckiego.

Na tej podstawie od września 1942 r. organizacja Todta rozpoczęła budowę umocnień wzdłuż liczącej 5 tys. km linii brzegowej – od Przylądka Północnego po granicę francusko-hiszpańską. Prace zintensyfikowano w latach 1943–1944, kiedy to po śmierci Fritza Todta nadzór nad jego budową objął feldmarsz. Erwin Rommel – dowódca Grupy Armii „B” przegrupowanej z Włoch do Francji¹².

Umocnienia rozmieszczono wzdłuż wybrzeży Norwegii, Danii, Holandii, Belgii i Francji na długości 2685 km oraz na Wyspach Normandzkich. Ogółem zbudowano 8119 schronów betonowych dla ludzi oraz na stanowiska ogniowe artylerii nadbrzeżnej i przeciwlotniczej, stanowiska dowodzenia, magazyny, punkty medyczne czy wcześniej wspomniane ukrycia okrętów podwodnych itd.¹³. Większość z nich była połączona modułowo, np. w artylerii: stanowiska ogniowe dział, schrony dla ludzi, magazyny amunicji, stanowiska dowodzenia, stacje namiaru i posterunki meteorologiczne¹⁴.

Na obszarze Holandii w skład Wału Atlantyckiego weszły tereny przybrzeżne w Okręgu Wojskowym Holandia (Wehrbezirk Nederland). Długość linii umocnień wynosiła 383 km. Najsilniej ufortyfikowane były rejony Den Helder, IJmuiden i Hoek van Holland. Na wybrzeżu holenderskim zbudowano lub przejęto 1419 budowli obronnych o charakterze podobnym jak te, które występowały na innych odcinkach wału¹⁵.

¹⁰ H. Chémereau, *Opération Chariot. Saint-Nazaire dans la bataille de l'Atlantique*, „ArMen” 2012, nr 187, s. 40–47.

¹¹ Zob.: J. Hughes-Hallet, *The Dieppe Raid*, Supplement to „The London Gazette” 1947, nr z 14 sierpnia, s. 3823–3824; J. C. Haydon, H. M. Burrough, *Raid on Military and Economic Objectives in the Vicinity of Vaagso Island*, *ibidem* 1948, nr z 2 lipca, s. 3881–3886; Z. Czarnotta, Z. Moszumański, *Prolog operacji „Overlord”*, „Przegląd Wojsk Lądowych” 2000, nr 8, s. 113.

¹² Zob. szerzej: T. Heber, *Der Atlantikwall 1940–1945*, t. 1, *Die Befestigung der Küsten West- und Nordeuropas im Spannungsfeld nationalsozialistischer Kriegführung und Ideologie*, t. 2, *Die Invasion, Norderstedt* 2008; R. Rolf, *Der Atlantikwall: die Bauten der deutschen Küstenbefestigungen 1940–1945*, Osnabrück 1998; D. Fraser, *Żelazny Krzyż. Biografia Rommla*, Warszawa 1997, *passim*.

¹³ W literaturze przedmiotu występują znaczne rozbieżności odnośnie do długości linii umocnień (od 2685 km do ok. 5 tys. km) i liczby obiektów (od 13 tys. do 15 tys.) Wału Atlantyckiego.

¹⁴ Zob. *Geschiedenis van batterij Noordwijk*, <http://www.atlantikwall.nl/> (6 III 2014).

¹⁵ *Atlantikwall Niederlande*, http://www.festungsbauten.de/AW_Niederlande.htm (6 III 2014). Zob. też *Le Mur de l'Atlantique – der Atlantikwall*, <http://users.skynet.be/bs903065/> (16 III 2014).

Umocnień holenderskich bronił LXXXVIII Korpus Armijny (dowódcy: gen. piech. Hans W. Reinhard, a od 12 grudnia 1944 r. gen. piech. Felix Schwalbe), sformowany w latach 1941–1942, mający stanowisko dowodzenia w Utrechcie. Korpus podlegał dowódcy sił wojskowych w Holandii (Wehrmachtbefehlshaber Niederlande)¹⁶ gen. lot. Friedrichowi Christiansenowi. Potocznie nazywano go Armią „Holandia”. Od zachodu linia rozgraniczenia, przebiegająca wzdłuż Skaldy Wschodniej (Oosterschelde), oddzielała korpus od 15 Armii gen. płk. Hansa von Salmutha.

W skład korpusu (oprócz jednostek korpuśnych) wchodziły:

- 347 Dywizja Piechoty (dowódca gen. por. Wolf Trierenberg);
- 19 Dywizja Polowa Wojsk Lotniczych (dowódca gen. mjr Karl Sievers);
- 719 Dywizja Piechoty (dowódca gen. mjr Carl Wahle)¹⁷.

Ugrupowanie operacyjne LXXXVIII Korpusu Armijnego obejmowało w istocie całą Holandię w pasie od wyspy Terschelling, Leeuwarden po Skaldę Wschodnią i granicę holendersko-belgijską. Korpus był ugrupowany w jednym rzucie. Każdej z dywizji wyznaczono odcinek obrony wybrzeża (Küstenverteidigungs-Abschnitt – K.V.A.):

– 347 Dywizja Piechoty broniła odcinka Schagen (K.V.A. Schagen) w pasie: jak prawa granica obrony korpusu i z lewej do (wyłącznie) Ijmuiden, Zaansfad; stanowisko dowodzenia w Schagen;

– 16 Dywizja Polowa Wojsk Lotniczych broniła odcinka wybrzeża Amsterdam (K.V.A. Amsterdam) w pasie: z prawej Ijmuiden, (wyłącznie) Zaansfad i z lewej Hoek van Holland, Rotterdam (obydwa punkty wyłącznie); stanowisko dowodzenia w Amsterdamie;

– 719 Dywizja Piechoty broniła odcinka wybrzeża Dordrecht (K.V.A. Dordrecht) w pasie: z prawej Hoek van Holland, Rotterdam i z lewej Skalda Wschodnia, granica holendersko-belgijska; stanowisko dowodzenia w Dordrecht.

Korpus miał bronić stosunkowo ważnego obszaru: dostępu do portów holenderskich oraz dojścia do położonego w głębi (na jego zapleczu) Zagłębia Ruhry. Operacja „Overlord” – aliancki desant na wybrzeże francuskiej Normandii – sprawiła, że korpus znalazł się na drugim (pomocniczym) kierunku niemieckiej obrony¹⁸. W toku działań wojennych na obszarze Holandii skład korpusu ulegał zmianom.

Jak z tego wynika, w system Wału Atlantyckiego i obrony korpusu włączono także należące do Holandii Wyspy Zachodniofryzyjskie, stanowiące przedpole i osłonę skrzydeł twierdz Delfzjil/Emden i Den Helder. Elementy umocnień obronnych znajdowały się na pięciu wyspach: Texel (największej), Vlieland, Terschelling, Ameland i Schirmannskoog¹⁹. Najsilniej były ufortyfikowane wyspy Texel i Terschelling. Oprócz stanowisk ogniowych

¹⁶ We wszystkich okupowanych krajach Naczelne Dowództwo Wehrmachtu wyznaczało dowódców sił wojskowych, którzy byli najwyższymi reprezentantami niemieckich sił zbrojnych na danym obszarze. Podlegały im wszystkie siły wojskowe i instytucje militarne. Byli oni odpowiedzialni za obronę podległego terytorium, m.in. za walkę z partyzantami. Zob. *Lexikon der Wehrmacht*, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/KommandoHeer.htm> (2 III 2014).

¹⁷ G. Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*, t. 6, *Die Landsterkräfte 71–130*, Osnabrück 1972, s. 98; *Lexikon der Wehrmacht*, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Korps/LXXXVIIIKorps.htm> (12 III 2014).

¹⁸ Zob. A. von Graafeiland, K. Heltrop, *Schagen in oorlogstijd*, Schagen 1946, *passim*.

¹⁹ Wyspy Zachodniofryzyjskie są wystawione na pływy Morza Północnego, dlatego też między wyspami a lądem znajduje się obszar równi pływowej odsłanianej w czasie odpływu, tzw. watty (Morze Wattowe, Waddenzee). Zob. K. Janke, B. P. Kremer, *Das Watt. Lebensraum, Tiere und Pflanzen*, Stuttgart 1990, *passim*.

artylerii nadbrzeżnej (częściowo przejętych po armii holenderskiej) zbudowano na nich elementy służące zwalczaniu alianckich wypraw bombowych na Niemcy: stanowiska ogniowe artylerii przeciwlotniczej dużego kalibru, a także stanowiska stacji radiolokacyjnych i reflektorów. Bez przerwy też, aż do zakończenia wojny, umacniano wyspy żelbetonowymi budowlami o różnym przeznaczeniu.

Ugrupowanie operacyjne LXXXVIII Korpusu Armijnego w czerwcu 1944 r. (źródło: <http://www.fortendhelder.nl/Schagen/inleiding.htm>)

Od początku okupacji Francja, Belgia i Holandia były obsadzone niemieckimi wojskami lądowymi współdziałającymi z wojskami lotniczymi i marynarką wojenną. W czerwcu 1944 r. całość sił niemieckich we Francji, Belgii i Holandii podlegała naczelnemu dowódcy „Zachód” (Oberbefehlshaber „West” – OB „West”) feldmarsz. Gerdowi von

Rundstedtowi. Były to: Grupa Armii „B” (feldmarsz. Erwin Rommel) w składzie: 7 Armia (gen. płk Friedrich Dollmann), 15 Armia (gen. płk Hans von Salmuth) i LXXXVIII Samodzielny Korpus Armijny (gen. piech. Hans W. Reinhard) oraz Grupa Armii „G” w składzie: 1 Armia (gen. piech. Kurt von Chevallerie) i 19 Armia (gen. piech. Georg von Sodenstern, od 29 czerwca 1944 r. gen. piech. Friedrich Wiese). Wojska lądowe wspierała 3 Armia Powietrzna (dowódca marsz. lot. Hugo Sperrle). Marynarka wojenna małymi okrętami wojennymi (w tym miniaturowymi okrętami podwodnymi) i artylerią nadbrzeżną osłaniała podejścia do lądu. Znajdujące się w jej składzie jednostki piechoty morskiej były raczej przewidziane do zadań obronnych. Siły morskie podlegały Dowództwu Grupy Marynarki Wojennej „Zachód” (Marinegruppenkommando „West”) z adm. Theodorem Krancke na czele²⁰.

Od wiosny 1943 r., po pierwszych dotkliwych klęskach Wehrmachtu w wojnie z ZSRR, na zachód Europy (głównie do Francji, Belgii i Holandii) niemieckie Naczelne Dowództwo Wojsk Lądowych (Oberkommando des Heeres – OKH) zaczęło przegrupowywać pododdziały sformowane z obywateli ZSRR kolaborujących z Niemcami.

Bataliony wschodnie (Ostbataillone) stanowiły pierwszą grupę pododdziałów sformowanych z ludności zamieszkującej obszary europejskiej części ZSRR, głównie Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej; ludność ta powitała żołnierzy niemieckiego Wehrmachtu jako swych wyzwolicieli spod stalinowskiej tyranii²¹. Na współpracę z Niemcami poszli przede wszystkim traktowani przez nich w nieludzki sposób jeńcy wojenni, dezercerzy z Armii Czerwonej, a niekiedy także mieszkańcy okupowanych terenów²². Już w pierwszym roku wojny w poszczególnych rodzajach sił zbrojnych Wehrmachtu i innych formacjach zbrojnych pełniło służbę kilkaset tysięcy czerwonoarmistów. Każda grupa armii, armia, korpus czy dywizja mogły mieć w swoim składzie do 15% tzw. hiwisów²³.

Napływ ochotników spowodował, że zaczęto formować bataliony nazwane wschodnimi (Ostbataillone) o strukturze organizacyjnej głównie batalionów piechoty (pod niemieckim dowództwem) w składzie: dowództwo i sztab, 3–4 kompanie piechoty. Poza bronią strzelecką każdy z tych batalionów miał 2–4 armaty kalibru 76,2 mm, 2 armaty przeciwpancerne kalibru 45 mm, 2–4 moździerze kalibru 120 mm i 4–12 moździerzy kalibru 81 mm²⁴.

²⁰ D. Ose, *Entscheidung im Westen 1944. Der Oberbefehlshaber West und die Abwehr der alliierten Invasion*, Stuttgart 1982, *passim*.

²¹ V. Oertle, *Russen als Verteidiger des Atlantikwalls*, „Schweizer Soldat” 1999, nr 6, s. 41.

²² J. Hoffmann, *Die Geschichte der Wlasow-Armee*, Freiburg 1986, s. 88. Zob. także: J. Thorwald, *Iluzja. Żołnierze radzieccy w armii Hitlera*, Warszawa 2010; R. D. Müller, *Wspólnicy Hitlera. Formacje sojusznice Wehrmachtu na froncie wschodnim*, Warszawa 2010.

²³ „Hiwis” – „Hilfswillige” (dosłownie: „chłonny do pomocy”) – osoby wykonujące pomocnicze prace na rzecz armii niemieckiej. Zob.: H. von Herwarth, *Między Hitlerem a Stalinem*, Warszawa 1992, s. 347, 366; J. Solarz, *Armia Własowa*, Warszawa 2002, s. 6; Z. Czarnotta, Z. Moszumański, *Rosjanie obrońcy Wału Atlantycznego*, „Przegląd Wojsk Lądowych” 1999, nr 11, s. 113.

²⁴ J. Solarz, *op. cit.*, s. 12–13. Autorzy nie omawiają innych formacji zbrojnych tworzonych z ochotników (kolaborantów) obywateli europejskiej części ZSRR, jak: Rosyjskiej Armii Wyzwoleńczej (ROA), Rosyjskiej Wyzwoleńczej Armii Ludowej (RONA), XV Korpusu Kawalerii Kozackiej, ochotniczych dywizji Waffen SS i innych, gdyż ich działania ograniczone do frontu wschodniego nie są powiązane z tematem publikacji. Zob. *Lexikon der Wehrmacht*, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/GrenadierdivisionenSS/Gliederung.htm> (24 III 2014).

Choć bataliony wschodnie wykonywały różne zadania na tyłach wojsk niemieckich, przede wszystkim były angażowane do walki z partyzantami radzieckimi²⁵.

Kiedy jednak sytuacja Wehrmachtu na wschodzie zaczęła się pogarszać, zwłaszcza po bitwach pod Stalingradem i Kurskiem, w kolaboranckich pododdziałach nastąpił wyraźny spadek morale i ducha bojowego. Na porządku dziennym były dezercje, bunty i rozkład dyscypliny, co stało się groźne dla tyłów wojsk niemieckich na froncie wschodnim. Wtedy niemieckie Naczelne Dowództwo Wojsk Lądowych zdecydowało się na radykalne pociągnięcia: niektóre bataliony zostały rozformowane, inne przeformowane, ale większość ich przegrupowano na zachód Europy: do Francji, Belgii i Holandii²⁶, z przeznaczeniem do obsadzenia umocnień Wału Atlantyckiego oraz do walki z partyzantami francuskimi.

Bataliony wschodnie przydzielano zwykle jako czwarte bataliony wybranym pułkom piechoty (grenadierów, fortecznym) w 7 i 15 Armii z Grupy Armii „B” broniącej wybrzeża kanału La Manche oraz w nieznaczej liczbie 1 i 19 Armii z Grupy Armii „G” rozmieszczonej na pozostałym obszarze Francji. Administracyjnie podlegały one dowódcy oddziałów ochotniczych przy Naczelnym Dowódcy „Zachód” (Kommando der Freiwilligenverbände beim Oberbefehlshaber „West”). Był nim gen. mjr Bodo von Wartenberg, a od połowy czerwca 1944 r. gen. mjr Oskar von Niedermayer, który wcześniej dowodził 162 Turkiestańską Dywizją Piechoty²⁷.

Na zachód przegrupowano 33 bataliony wschodnie²⁸. Część z nich rozmieszczono w ugrupowaniu niemieckich pułków na odcinku desantowania wojsk alianckich w operacji „Overlord”. W pasie obrony 7 Armii znalazło się ok. 20 batalionów wschodnich, z czego nie mniej niż 7 w ugrupowaniu operacyjnym LXXXIV Korpusu Armijnego broniącego wybrzeża Normandii i półwyspu Cotentin (od odcinka „Utah” po odcinek „Sword”). Pozostałe rozmieszczono na obszarze Bretanii. Bataliony uczestniczące w obronie wybrzeża normandzkiego od Cherbourga po Caen zostały w zasadzie zniszczone w pierwszych dniach operacji alianckiej; część ich żołnierzy dostała się do niewoli²⁹.

²⁵ Trudne jest ustalenie konkretnej liczby batalionów wschodnich, ze względu na rozbieżne dane w różnych źródłach. Oscyluje ona w granicach 70–90 (a nawet 100) jednostek. J. Solarz, *op. cit.*, s. 13, 17, 18. Według zestawienia Wydziału Organizacyjnego Sztabu Generalnego Wojsk Lądowych, którego szefem był przez pewien czas mjr Claus Schenk von Stauffenberg, do 5 VI 1943 r. sformowano 90 batalionów wschodnich. Zob. także: *Ruští dobrovolníci u Ostruppen*, <http://fremd.sweb.cz/c46.htm> (25 III 2014).

²⁶ Pojedyncze bataliony przegrupowano do Danii, na Bałkany i do Włoch.

²⁷ Oskar von Niedermayer jako porucznik odbył w I wojnie światowej tajną misję do Afganistanu, by tam wywołać powstanie antybrytyjskie. H. D. Nackmayr, *Das Great Game im 21. Jahrhundert*, „Österreichische Militärische Zeitschrift” 2011, nr 3, s. 17; A. Kesselring, *Żołnierz do końca*, Warszawa 1996, s. 293; Z. Czarnotta, Z. Moszumański, *Rosjanie...*, s. 115; H. von Herwarth, *op. cit.* s. 357, 358.

²⁸ J. W. Gdański, *Zapomniani żołnierze Hitlera*, Warszawa 2005, s. 90. J. Solarz, *op. cit.*, s. 13, 17, 18.

²⁹ C. Ryan, *Najdłuższy dzień (6 czerwca 1944)*, Warszawa 1987, s. 184, 201; S. G. Ambrose, *D-Day – 6 czerwca 1944*, Warszawa 2003, s. 29, 398, 430, 434, 488, 493, 502, 516, 531. Obydwaj autorzy piszą o wzięciu do niewoli żołnierzy, którzy nie władali językiem niemieckim. Wspominają też o wzięciu do niewoli Polaków, sugerując jakoby w Wehrmachcie występowały kolaboracyjne pododdziały polskie, co jest oczywistym nieporozumieniem. W Wehrmachcie służyło jednak, wcielonych przymusowo, ok. 150 tys. Polaków obywateli III Rzeszy oraz 225 tys. Polaków z terenów II RP, którzy przyjęli tzw. volkslistę (listę narodowościową). Zob. W. Zmyślony, *Wcielenia 1940–1945*, http://www.wehrmacht-polacy.pl/wcielenia_1940.html (25 III 2014); R. Kaczmarek, *Polacy w Wehrmachcie*, Warszawa 2010, s. 219, 225. W literaturze historycznowojskowej można napotkać wzmianki o udziale Polaków po stronie niemieckiej w II wojnie światowej. Przykładem może być opracowanie Jasona Pipes’a, *Polish Volunteers in the German Armed Auxiliary Forces during WWII*, <http://www.feldgrau.com/articles.php?ID=47> (16 IV 2014).

Niektóre bataliony zostały następnie odtworzone. Bataliony na pozostałym obszarze Francji spotkał ten sam los, m.in. na południu Francji w czasie alianckiej operacji „Dragoon” w sierpniu 1944 r. Część żołnierzy zdołała zdezerterować i dołączyć do francuskiego ruchu oporu.

We wrześniu 1944 r. jeden z batalionów wschodnich w Holandii uczestniczył w walce z Polakami. Mianowicie w dniach 17–19 września, w przededniu natarcia na Bredę, 1 Dywizja Pancerna gen. bryg. Stanisława Maczka napotkała na opór niemieckiej 712 Dywizji Piechoty na kanale Axel – Hulst. Miasta Hulst bronił 628 batalion wschodni (Ostbataillon 628) wchodzący w skład 745 pułku grenadierów. W potyczce z tym batalionem uczestniczył 10 pułk dragonów i 2 pułk pancerny z 10 Brygady Kawalerii Pancernej. Po zdobyciu miasta Axel przez główne siły dywizji 628 batalion wycofał się na holenderską wyspę Walcheren³⁰.

Legiony wschodnie u boku Wehrmachtu

Legiony wschodnie (Ostlegionen) lub inaczej legiony narodów wschodnich (Legionen der Ostvölker)³¹ stanowiły drugą grupę oddziałów sformowanych z kolaborantów radzieckich – osób narodowości nierosyjskich pochodzących z azjatyckiej części ZSRR³².

Przyczyny wstępowania Azerów, Gruzinów, Kazachów, Ormian i przedstawicieli innych narodowości azjatyckich do formacji wspierających Wehrmacht i III Rzeszę były podobne jak w wypadku batalionów wschodnich (Ostbataillone), aczkolwiek dodatkowo liczyli oni na pomoc niemiecką w odzyskaniu niepodległości, którą utracili za sprawą carskiej i bolszewickiej Rosji.

Formowanie legionów wschodnich rozpoczęło się wiosną 1942 r. na obszarze Generalnego Gubernatorstwa spośród szczególnie wówczas licznych jeńców radzieckich wywodzących się z terenów nierosyjskiej części ZSRR. Bazą ich formowania były obozy przejściowe (Durchgangslager – Dulag) rozmieszczone w Generalnym Gubernatorstwie, m.in. dulagi nr 112, 120, 127 i 137. Formowanie legionów wschodnich popierał główny ideolog Niemiec Alfred Rosenberg, ówczesny szef resortu ziem wschodnich III Rzeszy. Formalną podstawą formowania legionów był rozkaz dowódcy wojskowego Generalnego Gubernatorstwa (Militärbefehlshaber im Generalgouvernement) gen. Curta von Gienantha z 13 stycznia 1942 r.³³, potwierdzony przez Naczelne Dowództwo Wojsk Lądowych. Już w lutym 1942 r. powstał Sztab Formowania Legionów Wschodnich (Aufstellungsstab der Ostlegionen).

Po 24 marca 1942 r. powstały dwa pierwsze legiony:

³⁰ S. Maczek, *Od podwoły do czołga*, Londyn 1984, s. 195–196; *Ost-Bataillon 628*, w: *Lexikon der Wehrmacht*, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/OstBataillone/OstBtl628.htm> (23 III 2014).

³¹ Pojęcia „Ostlegionen” nie należy utożsamiać z określeniem „Ostruppen”, ponieważ to ostatnie jest zarezerwowane do oznaczenia całości wojsk pomocniczych Wehrmachtu z obszaru rosyjskiego (russischer Raum), z wyjątkiem formacji tworzonych w krajach nadbałtyckich i na Ukrainie. Zob. J. Hoffmann, *Die Ostlegionen 1941–1943*, Freiburg 1976, s. 38–39.

³² W niemieckiej literaturze historycznowojskowej określa się je często jako narodowości mniejszościowe Związku Radzieckiego (Minderheiten-Völkerschaften der UdSSR). Zob. *Ihr Schlüssel zur Militärgeschichte*, <http://www.balsi.de/Weltkrieg/Gliederung/ostlegionen.htm> (5 III 2014).

³³ H. von Herwarth, *op. cit.*, s. 332–364; J. Pipes, *Georgian Volunteers in the Wehrmacht in WWII*, <http://www.feldgrau.com/articles.php?ID=21> (20 III 2012).

– Legion Turkmeński (Turkestanische Legion) w Zielonce, a następnie w Skierniewicach i Legionowie (dowódca mjr Andreas Mayer-Mader);

– Legion Kaukasko-Mahometański, przemianowany później na Azerski (Aserbeidschansche Legion) w Legionowie (dowódca mjr dr Wilhelm Riedel), później przeniesiony do Jedlni³⁴.

Do sierpnia 1942 r. sformowano kolejne cztery legiony:

– Legion Gruziński (Georgische Legion) w Wesolej, a następnie w Kruszyńcu pod Radomiem (dowódca kpt. Wilhelm Housselle);

– Legion Północnokaukaski (Nordkaukasische Legion) w Paprotni, a później w Rembertowie (dowódca mjr dr Wilhelm Riedel);

– Legion Ormiański (Armenische Legion) w Wesolej, a później w Puławach (dowódca kpt. Kucera);

– Legion Tatarów Nadwożańskich (Wolgatatarische Legion) w Jedlni (dowódca mjr Oskar von Seckendorf)³⁵.

Organizacyjne kierownictwo nad legionami od 18 lutego 1942 r. sprawował Sztab Formowania Legionów Wschodnich, przekształcony w styczniu 1943 r. w Dowództwo Legionów Wschodnich (Kommando der Ostlegionen) w Rembertowie, a później w Radomiu. Dowództwo sprawował gen. mjr Ralph von Heyendorff³⁶. Za całokształt spraw Legionów Wschodnich był odpowiedzialny od 1 września 1942 r. generał pełnomocny ds. Kaukazu gen. kaw. Ernst August Köstring³⁷.

Legiony nie były formacjami taktycznymi, a tylko organami administracyjno-organizacyjnymi i szkoleniowymi i nie miały władzy dowódczej nad batalionami piechoty (polowymi). Legion składał się z dowództwa, kompanii sztabowej, batalionu kadrowego oraz kilku – kilkunastu batalionów piechoty³⁸. Dowódcami legionów byli w zasadzie oficerowie niemieccy. Oficerowie poszczególnych narodowości pełnili zwykle funkcje pomocnicze.

Bataliony, po sformowaniu i przeszkoleniu, wysyłano jako pojedyncze pododdziały na front wschodni i podporządkowywano je związkom operacyjnym i taktycznym. Od jesieni 1942 do jesieni 1943 r. sformowano i wysłano na front (w trzech falach) 64 bataliony piechoty (polowe). Poszczególne legiony sformowały następującą liczbę batalionów: Azerski – 9; Gruziński – 8; Ormiański – 8; Północnokaukaski – 8; Tatarów Nadwożańskich – 10 i Turkmeński – 21³⁹.

Równocześnie z tworzeniem legionów w Generalnym Gubernatorstwie formowano legiony wschodnie na Ukrainie. Ośrodkiem ich formowania (w Łubniach) od maja

³⁴ Autorzy przedstawiają problem legionów wschodnich tylko w zarysie, aby pokazać powody ich obecności na zachodzie Europy w czasie II wojny światowej. Nie omawiają też innych formacji pomocniczych.

³⁵ Archiwum Wojskowego Biura Badań Historycznych (dalej – AWBBH), Mikrofilmy Aleksandryjskie (dalej – MA), T-501, r. 215, kl. 000044. Zob. także: G. Gabliani, *Otczot o kawkazskich dobrowolczeskich sojedinenijach w Giermanskom Wiermachtie*, <http://www.fca.narod.ru/forum-kavkaza-kavkazskije-otryadi.html> (2 IV 2014).

³⁶ Od 21 V 1944 r. dowódca 162 Turkmeńskiej Dywizji Piechoty. Zob. W. Keilig, *Die Generalität des Heeres im 2. Weltkrieg*, Osnabrück 1959, s. 134.

³⁷ *Ibidem*, s. 172–173.

³⁸ W nazewnictwie batalionów w dostępnej literaturze przedmiotu panuje dowolna terminologia. Nazywa się je batalionami polowymi lub piechoty. Zob. *Infanterie-Verbände*, w: *Lexikon der Wehrmacht*, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Infanterie.htm> (16 IV 2014).

³⁹ J. W. Gdański, *op. cit.*, s. 89.

1942 r. był sztab 162 Turkmeńskiej Dywizji Piechoty. Później został on przeniesiony do Mirgorodu⁴⁰.

Poszczególne legiony liczyły: Gruziński (Hadziacz, dowódca ppłk Ristow) – 6 batalionów polowych⁴¹; Północnokaukaski (Mirgorod, dowódca kpt. Wilhelm Olbricht), przemianowany na Turkmeński 2 i Turkmeński (Romny, dowódca kpt. Peter Eberl) – łącznie 19 batalionów polowych; Azerski (Pryłuki, dowódca mjr Höfer, od 22 X 1942 r. – por. Nicolaus von Üxküll-Gillenbaum) – 7 batalionów polowych; Ormiański (Łochwica, dowódca mjr Walter Engholm) – 4 bataliony polowe⁴². W sumie sformowano 35 batalionów polowych przeznaczonych dla konkretnych dywizji niemieckich na froncie wschodnim⁴³.

Łącznie utworzono w legionach 90 batalionów piechoty (polowych). Taką liczbę podano też w zestawieniu sporządzonym przez Wydział Organizacyjny Sztabu Generalnego Wojsk Lądowych z 5 stycznia 1943 r.⁴⁴.

Bataliony legionów wschodnich wykonywały różne zadania na korzyść wojsk niemieckich na obszarze przez nie okupowanym: brały m.in. udział w operacjach przeciwpartyzanckich, pacyfikowały wsie sprzyjające partyzantom, ochraniały linie komunikacyjne, strzegły obozów jenieckich i konwojowały transporty kolejowe.

W okresie, kiedy Wehrmacht miał powodzenie na froncie wschodnim, legionści byli na ogół lojalni wobec mocodawców. Gdy jednak sytuacja się pogorszyła w wyniku niepowodzeń militarnych, zwłaszcza po klęskach pod Stalingradem i Kurskiem, nastąpił wyraźny spadek morale i chęci do walki. Często były wówczas dezercje, naruszenia dyscypliny i porządku wojskowego itp. Naczelne Dowództwo Wojsk Lądowych zdecydowało w związku z tym zabrać bataliony z frontu wschodniego. W ramach operacji „Aktion Panther” znaczną ich część przegrupowano do Francji, Belgii i Holandii do obrony Wału Atlantyckiego. Nieliczne bataliony przeniesiono do Chorwacji, Danii, Grecji i Włoch. Według dostępnych danych do obrony wybrzeża atlantyckiego i kanału La Manche użyto 33 bataliony, wśród których najwięcej było gruzińskich. Podobnie jak bataliony wschodnie wcielono je do poszczególnych pułków niemieckich jako czwarte bataliony. Co najmniej osiem batalionów wcielono do pięciu pułków Ochotniczej Dywizji Kadrowej (Freiwillige Stamm-Division⁴⁵) w południowej Francji. Bataliony były używane do walki z partyzantami francuskimi, co często kończyło się dezercją do *maquis*⁴⁶.

Przeniesione do Francji Dowództwo Legionów Wschodnich stacjonowało kolejno w Milau, Lyonie i St. Cyr. 1 lutego 1944 r. przekształcono je w sztab Ochotniczej Dywizji Kadrowej.

Po rozpoczęciu operacji „Overlord” los batalionów z legionów wschodnich był zbliżony do losu batalionów wschodnich (Ostbataillone): część z nich została całkowicie zniszczona, inne skapitulowały przed wojskami alianckimi. Niektóre z nich zostały

⁴⁰ H. von Herwarth, *op. cit.*, s. 357.

⁴¹ Bataliony formowane na Ukrainie nazywano polowymi (Feldbataillone). Zob. *Infanterie-Verbände*, w: *Lexikon...*

⁴² J. W. Gdański, *op. cit.*, s. 89. Batalion ormiański III/73 nie ukończył szkolenia i został rozformowany. Zob. Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN), MA T-315, r. 1455, k. 000921.

⁴³ Liczba ta różni się od zamieszczonej w *Lexikon der Wehrmacht*, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Infanterie.htm> (16 IV 2014). Podano w nim, że sformowano 28 batalionów polowych.

⁴⁴ Według *Lexikon der Wehrmacht* miano sformować łącznie 96 batalionów piechoty i polowych.

⁴⁵ J. W. Gdański, *op. cit.*, s. 91.

⁴⁶ Zob. Szerzej: P. Kiliaszwili, *Du Caucase à l'Atlantique. De l'Armée rouge aux maquis de France*, Paryż 1985.

przez OKH odtworzone i użyte na innych frontach. Na podstawie ustaleń konferencji jałtańskiej wszyscy kolaboranci z terenów ZSRR wzięci do niewoli przez aliantów zostali przekazani Związkowi Radzieckiemu, gdzie byli poddani różnego rodzaju represjom jako zdrajcy.

Legion Gruziński

Legion Gruziński został sformowany w lipcu 1942 r. na bazie rozwiązanego obozu przejściowego nr 112 (Duląg 112) dla jeńców radzieckich w Kruszynie pod Radomiem (w ówczesnym Generalnym Gubernatorstwie). Jego dowódcą był płk (później gen. mjr) Szałwa Magłakelidze, a od 1943 r. płk Simon Kobiaszwili⁴⁷. Tworzyli go jeńcy wojenni i dezercerzy z Armii Czerwonej oraz emigranci gruzińscy, którzy po opuszczeniu Gruzji w 1921 r. osiedlili się w Niemczech⁴⁸.

Legion liczył ok. 12 tys. Gruzinów oraz pewną liczbę żołnierzy niemieckich stanowiących personel kadrowy (Stammpersonal). Składał się z ośmiu gruzińskich batalionów piechoty sformowanych na obszarze Generalnego Gubernatorstwa. Były to kolejno:

– 795 batalion piechoty Szałwy Magłakelidze (dowódcy: por. Schirr, od 22 I 1942 r. – por. Ziller);

– 796 batalion piechoty (dowódcy: kpt. dr Albert Eismann, od 1 IV 1943 r. – mjr Mertsmann);

– 797 batalion piechoty Giorgiego Saakadze (dowódcy: kpt. Rudolf Billesfeld, kpt. Masberg);

– 798 Batalion Piechoty Cara Irakliusza II Bagrationa (dowódcy: kpt. Kulke, kpt. Simon Kobiaszwili);

– 799 Batalion Piechoty Cara Dawida Bagrationa (dowódcy: kpt. Asmuss, kpt. Hubert Schmidt, kpt. Simon Kobiaszwili, kpt. W. Bakradze);

– 822 Batalion Piechoty Królowej Tamary (dowódca: kpt./mjr Klaus Breitner);

– 823 Batalion Piechoty Szoty Rustaweliego (dowódcy: kpt. Hubert Schmidt, kpt. Müller);

– 824 Batalion Piechoty Ilii Czawczawadze, rozformowany 1 lutego 1944 r.⁴⁹.

Oprócz batalionów piechoty sformowanych w Kruszynie były tworzone bataliony polowe (Feldbataillone) w Hadziaczu na Ukrainie o numeracji: I/1, I/9, I/298. II/4, II/198, II/125⁵⁰. I/298 batalion zmienił jednak numer na II/4 batalion, a II/125 batalion w ogóle

⁴⁷ Utworzenie Legionu Gruzińskiego ma swoje korzenie jeszcze w okresie I wojny światowej, kiedy po raz pierwszy utworzono taki legion do walki z carską Rosją. Gruzinom walczącym u boku Niemców w czasie II wojny światowej też przyświecał cel wywalczenia niepodległości swojego kraju. Końcowy wynik wojny jednak na to nie pozwolił, a Gruzini u boku Niemców stali się tylko „mięsem armatnim”, głównie na froncie zachodnim. Zob.: G. Mamulia, *Gruzinskij legion w borbie za swobodu i niezawisimost Gruzii w gody wtoroj mirowoj wojny*, Tbilisi 2007, s. 241–250; L. Molendowski, *Za wolną Gruzję! U boku Wehrmachtu*, http://www.konflikty.pl/a,2221,II_wojna_swiatowa,Za_wolna_Gruzje_U_boku_Wehrmachtu.html (5 II 2014).

⁴⁸ Niemcy usiłowali pozyskać Gruzinów osiadłych w Polsce, zwłaszcza oficerów Wojska Polskiego. Próby te spełzły na niczym, z wyjątkiem odosobnionych przypadków pójścia na współpracę.

⁴⁹ J. W. Gdański, *op. cit.*, s. 218.

⁵⁰ Numeracja oznaczała: cyfra rzymska numer batalionu polowego, arabska – numer dywizji, dla której batalion był przeznaczony. Taką liczbę batalionów polowych (lecz bez II/125 batalionu) podaje *Lexikon der Wehrmacht*, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/GeorgFelgBtl/Gliederung.htm> (3 IV 2014).

nie powstał. Tak więc w Hadziaczu sformowano tylko cztery bataliony. Łącznie zatem Legion Gruziński liczył 12 batalionów⁵¹.

Standardowa struktura organizacyjna batalionu piechoty (polowego) była następująca: dowództwo, kompania sztabowa, trzy kompanie piechoty (polowe) i kompania karabinów maszynowych. W kompanii było od 130 do 200 żołnierzy, a batalionie – od 800 do 1000. Niemiecki personel kadrowy (Stammpersonal) liczył 60 żołnierzy (4 oficerów, 1 urzędnik, 32 podoficerów i 23 szeregowców). Uzbrojenie ciężkie batalionu składało się z 3 armat przeciwpancernych kalibru 45 mm, 15 moździerzy kalibru 81 mm i 52 ciężkich i ręcznych (lekkich) karabinów maszynowych.

Bataliony Legionu Gruzińskiego po przeszkoleniu przesunięto z Generalnego Gubernatorstwa na front wschodni: na Kaukaz, Ukrainę i Krym, gdzie wykonywały różne zadania na rzecz wojsk niemieckich. Z rozmaitych względów: dezercje na stronę wojsk radzieckich, bunt i obniżenie dyscypliny w batalionach, dowództwo niemieckie przemieściło je na front zachodni (operacja „Aktion Panther”). Na obszarze Francji znalazły się:

– 795 batalion piechoty – do dyspozycji 709 Dywizji Piechoty na półwyspie Cotentin, gdzie walczył ze spadochroniarzami amerykańskiej 101 Dywizji Powietrznodesantowej. Wycofany do Cherbourga, skapitulował po zdobyciu twierdzy przez Amerykanów;

– 796 batalion piechoty – uczestniczył w walkach 1 Dywizji Piechoty Górskiej w rejonie Tuapse. Dezercje spowodowały jego przeformowanie na 795 turkiestański batalion zaopatrzenia. Został wysłany do Chorwacji, a następnie na Węgry;

– 797 batalion piechoty – w rejon Limoges (do walki z partyzantami francuskimi), a następnie do dyspozycji 709 Dywizji Piechoty. Po buncie w październiku 1944 r. został rozformowany;

– 798 batalion piechoty – do dyspozycji 265 Dywizji Piechoty w St. Nazaire. W walkach z amerykańską 4 Dywizją Piechoty poniósł ciężkie straty;

– 799 batalion piechoty – do Departamentu Dordogne i Aisne do walki z partyzantami francuskimi. Ze względu na dezercje przesunięty do Danii;

– 824 batalion piechoty – do rejonu St. Omer (w pobliżu Calais) do dyspozycji 349 Dywizji Piechoty. Następnie razem z dywizją wycofany na front wschodni, rozbity w rejonie Lwowa; niedobitki przeszły na stronę Ukraińskiej Powstańczej Armii.

Do Holandii został skierowany 822 batalion piechoty, a 823 batalion piechoty – do dyspozycji 319 Dywizji Piechoty na wyspę Guernsey (Wyspy Normandzkie), gdzie skapitulował razem z jednostkami niemieckimi⁵².

Bataliony polowe (sformowane na Ukrainie) rozdysponowano następująco:

– I/4 i I/9 – do 1 Ochotniczego Pułku Kadrowego (Freiwilligen Stamm-Regiment 1) Ochotniczej Dywizji Kadrowej we Francji;

– II/198 – do Włoch, gdzie walczył z partyzantami włoskimi;

– I/1 – na front wschodni, gdzie po dezercjach Gruzinów został rozformowany.

Wyspa Texel i jej miejsce w Wale Atlantyckim

Wyspa Texel należy do zespołu Wysp Zachodniofryzyjskich w prowincji Holandia Północna (Nordholland). Położona jest najdalej na zachód w łańcuchu wysp naprzeciw bazy

⁵¹ J. Hoffmann, *op. cit.*, s. 38–39.

⁵² F. Nicoladze, R. Nicoladze, *Des Géorgiens pour la France. Itinéraires de résistance 1939–1945*, Paryż 2007, *passim*.

morskiej Den Helder. Sąsiadują z nią od północy wyspa Vlieland, a od południa ławica Noorderhaaks (oddzielona cieśniną Molengat). Wybrzeże zachodnie graniczy z Morzem Północnym, wschodnie zaś z Morzem Wattowym (Waddenzee). Powierzchnia wyspy wynosi ok. 170 km² (długość 23,7 km, szerokość do 9,6 km). Zamieszkuje ją ok. 13,7 tys. mieszkańców⁵³. Najwyższym wzniesieniem jest Hoge Berg (15 m n.p.m.). Północ wyspy zajmuje piaszczysty brzeg ze stosunkowo szerokim pasmem wydm. W okolicy De Koog są niewielkie tereny leśne. Z lądem stałym łączy ją połączenie lotnicze (port lotniczy Texel) oraz promowe z Den Helder i Vlieland przez przystań t'Horntje i port jachtowy Oudeschild. Na wyspie jest siedem wiosek (Den Burg, De Cocksdorp, Den Hoorn, De Koog, Osterend, Oudeschild i De Waal), które łącznie tworzą gminę miejską Texel. Siedzibą władz wyspy jest Den Burg. Poza tym na wyspie jest rozszanych wiele grup zabudowań, farm, gospodarstw i stodół dla owiec.

Wyspa Texel, stanowiąca osłonę wejścia do IJsselmeer (dawn. Zuidersee), była warownią od wieków. Pierwsze wzmianki o umocnieniach na wyspie pochodzą z 1572 r. i dotyczą umocnień osady Oudeschild (Oude Schild). W jej pobliżu Willem van Oranje (Wilhelm I Orański) zbudował w 1574 r. fort. Po bitwie morskiej w pobliżu Texel w 1673 r. (w trzeciej anglo-holenderskiej wojnie morskiej)⁵⁴ obiekty obronne zmodernizowano. W 1781 r. na południowy zachód od Oudeschild zbudowano kilka umocnień, z których główną rolę odegrał „De Schans” („Szaniec”) z 7 armatami 12- i 17-funtowymi⁵⁵. W tym samym czasie w miejscu dzisiejszego t'Horntje ustawiono 16 armat 24-funtowych. Po 15 latach w czasie silnego sztormu zostały one splukane do morza. Kolejna bateria ustawiona w tym miejscu (6 armat) także nie wytrzymała naporu wód Morza Północnego. W okolicy osady De Koog i na południowo-zachodnim cyplu wyspy w 1781 r. rozmieszczono po 3 działa 6- i 8-funtowe. Pod koniec XIX w. w południowo-zachodnim rejonie wyspy usytuowano bastion (baterię dział) Admirala Dirksa.

W okresie międzywojennym w tym samym rejonie Holendrzy umieścili dwie baterie artylerii nadbrzeżnej. Pierwsza z nich, nosząca nazwę „De Hors”, położona na południowy zachód od Den Hoorn, osiągnęła gotowość bojową w 1939 r. Składała się z punktu dowodzenia baterii, 4 armat kalibru 120 mm podwójnie sprzężonych o długości lufy L/40⁵⁶ i donośności 20 km, a także jednej armaty kalibru 120 mm do ognia bezpośredniego (na wprost) o donośności 11,5 km. Jej zadanie polegało na zamknięciu ogniem cieśniny Molengat (między Texel a ławicą Noorderhaaks) oraz osłony bazy morskiej Den Helder⁵⁷. Obsługiwała ją 1 bateria pułku artylerii nadbrzeżnej (Regiment Küstartillerie – RKA) w składzie: 2 oficerów, 13 podoficerów i 96 szeregowców⁵⁸. W maju 1940 r. baterię przejęli Niemcy w stanie nienaruszonym.

Druga z nich, o nazwie „Den Hoorn”, osiągnęła gotowość bojową w tym samym czasie. Była położona na wydmach na zachód od Den Hoorn (w miejscu bastionu Admirala

⁵³ *Encyklopedia Gazety Wyborczej*, t. 18, Warszawa 2005, s. 520.

⁵⁴ Anglo-holenderskie wojny morskie toczyły się w XVII–XVIII w. Zob. szerzej: C. R. Boxer, *The Anglo-Dutch Wars of the 17th Century*, Londyn 1974; R. Hainsworth, C. Churchers, *The Anglo-Dutch Naval Wars 1652–1674*, Gloucestershire 1998.

⁵⁵ *Stelling van Den Helder*, <http://www.forten.info/index.htm?http://www.forten.info/catalogus/svdh/lijs-1.htm> (27 XII 2013). Obiekt ten istnieje do dziś i stanowi atrakcję turystyczną.

⁵⁶ L/40 oznacza długość lufy (L) równą 40 kalibrom działa (40).

⁵⁷ *Stelling van Den Helder...*

⁵⁸ *Coastal artillery*, <http://www.waroverholland.nl/index.php?page=coastal-artillery> (10 I 2014).

Dirksa). Składała się z punktu dowodzenia, 3 stanowisk ogniowych armat kalibru 150 mm o długości lufy L/35 i donośności 13,5 km, 3 schronów amunicyjnych, 2 schronów dla ludzi i 3 posterunków meteorologicznych. Jej zadaniem była osłona bazy morskiej Den Helder i cieśniny Marsdiep. Obsługiwała ją 2 bateria pułku artylerii nadbrzeżnej w składzie: 3 oficerów, 9 podoficerów i 90 szeregowców. Niemcy przejęli ją w 1940 r. w stanie nienaruszonym. Okupanci w czasie wojny punkt dowodzenia baterii wykorzystywali jako posterunek obserwacji przestrzeni powietrznej (Flugwache).

W rejonie Oudeschild były rozmieszczone 2 armaty kalibru 75 mm (automatyczne) przeznaczone do osłony toru wodnego na obszarze Waddensee, tzw. Texelstroom z 21-osobową obsługą.

W pierwszej kolejności Niemcy zaadaptowali do obrony wybrzeża postholenderską baterię artylerii nadbrzeżnej „Hors”, nazywaną też baterią południową (Südbatterie) albo baterią Texel-południe (Texel-Süd). W systemie umocnień wyspy Texel była oznaczona jako Stützpunkt X Marine – St.P. X M (punkt oporu marynarki wojennej X). Bateria była uzbrojona w 4 armaty kalibru 120 mm S.K. L/45 o donośności 18,1 km, podwójnie sprzężone, i jedną armatę kalibru 150 mm L/45 – do oświetlania. Ponadto na stanowisku ogniowym rozmieszczono 2 armaty przeciwlotnicze kalibru 75 i 76,5 mm F.K., 2 armaty przeciwlotnicze kalibru 20 mm i 2 reflektory o średnicy 150 cm⁵⁹. Obsługiwała ją 3 bateria 607 dywizjonu artylerii morskiej (3/Marineartillerieabteilung 607 – 3/MAA 607) licząca 2 oficerów, 3 podoficerów i 160 marynarzy⁶⁰. W 1945 r. jej działa były ustawione na odkrytych stanowiskach ogniowych.

Postholenderską baterię artylerii nadbrzeżnej „Den Hoorn” Niemcy przenieśli na północ wyspy jako Marineseezielbatterie „Eierland” (Eijerland), nazywaną też baterią północną (Nordbatterie) albo baterią Texel-północ (Texel-Nord). W systemie umocnień Texel była oznaczona jako Stützpunkt IX Marine – St.P. IX M⁶¹. Bateria była uzbrojona w 3 armaty kalibru 150 mm S.K. L/35. Od kwietnia 1944 r. zastąpiono je 4 armatami kalibru 120 mm S.K. C/32. Ponadto na stanowisku ogniowym rozmieszczono 2 armaty przeciwlotnicze kalibru 76,2 mm F.K., 2 armaty przeciwlotnicze kalibru 20 mm i 2 reflektory o średnicy 150 i 60 cm. Obsługiwała ją 2 bateria 607 dywizjonu artylerii morskiej (2/MAA 607)⁶².

W połowie wyspy były rozmieszczone dwie baterie artylerii nadbrzeżnej wojsk lądowych (Heeres-Küstenbatterie):

– „Ongereren” – 400 m na zachód od De Waal, uzbrojona w 6 armat kalibru 105 mm K.29 z okrężnym polem ostrzału; osiągnęła gotowość na początku 1945 r. Obsługiwała ją 1 bateria 1230 dywizjonu artylerii nadbrzeżnej wojsk lądowych (1/Heeres-Küstenartillerieabteilung 1230 – 1/HKAA 1230). W systemie umocnień Texel była oznaczona jako Stützpunkt IX Heer – St.P. IX H (punkt oporu wojsk lądowych IX);

– „De Koog” – w rejonie osiedla o tej samej nazwie, uzbrojona w 4 armaty kalibru 105 mm K.29, które od maja 1942 r. stały na odkrytych stanowiskach ogniowych. Obsłu-

⁵⁹ S.K. – Schiffskanone – armata okrętowa; F.K. – Flugabwehrkanone – armata przeciwlotnicza; C/32 – rok konstrukcji działa (Construction), L/45 – zob. przypis 56.

⁶⁰ Dywizjon został sformowany z baterii wyłączonych z 201 dywizjonu artylerii morskiej (MAA 201).

⁶¹ Zob. S. J. Zaloga, *The Atlantic Wall. Belgium, The Netherlands, Denmark and Norway*, t. 2, Nowy Jork 2009, s. 32.

⁶² *Ibidem*.

giwała ją 1 bateria 745 dywizjonu artylerii nadbrzeżnej wojsk lądowych (1/HKAA 745) licząca 3 oficerów, 19 podoficerów i 89 szeregowców. Od kwietnia 1944 r. dywizjon otrzymał numer 1230 (HKAA 1230), a pod koniec tego roku baterię „De Koog” przesunięto w rejon baterii „Ongeren”. W systemie umocnień Texel była oznaczona jako Stützpunkt IXa Heer – St.P. IXa H⁶³.

Obronę przeciwlotniczą wyspy zapewniały baterie artylerii przeciwlotniczej marynarki wojennej (Marineflakbatterie):

– „Den Hoorn” (nazywana też baterią „Dünen”), uzbrojona w styczniu 1943 r. w 4 armaty przeciwlotnicze kalibru 105 mm S.K. C/32 o donośności 15,4 km. W systemie umocnień Texel była oznaczona jako Stützpunkt XI Luftwaffe-Marine – St.P. XI LM (punkt oporu lotnictwa i marynarki XI);

– „De Mok” (od stycznia 1941 r.) uzbrojona w 4 armaty przeciwlotnicze kalibru 88 mm i 2 armaty przeciwlotnicze kalibru 20 mm. W kwietniu 1944 r. armaty kalibru 88 mm zastąpiono armatami kalibru 105 mm (jak w baterii „Den Hoorn”) i dodano 2 moździerze, 5 karabinów maszynowych i reflektor o średnicy 150 cm. Jej obsługę stanowiła 3, a następnie 4 bateria 808 morskiego dywizjonu artylerii przeciwlotniczej (3-, 4/MFAA 808). W systemie umocnień Texel była oznaczona jako Stützpunkt XII Marine-Luftwaffe – St.P. XII ML.

Na północy i południu wyspy rozmieszczono też stacje radiolokacyjne (Funkmessanlagen) FuMO 214 na potrzeby obrony przeciwlotniczej oraz 2 posterunki radiolokacyjne w rejonach baterii artylerii nadbrzeżnej.

Od 1943 r. rozpoczęto intensywną rozbudowę fortyfikacyjną wyspy, m.in. budowę różnorodnych schronów betonowych: jednoosobowych „Tobruk”, wieloosobowych, bojowych na armaty kalibru 50 mm, dowodzenia, amunicyjnych, łączności, medycznych, zaopatrzenia itp. Wielu planowanych budowli nie ukończono, mimo iż prace budowlane trwały niemal do końca wojny⁶⁴.

Wszelkiego rodzaju schrony bojowe i inne budowle obronne (lub lokalne budynki) łączono w kompleksy (zespoły):

– Stützpunkte – punkty oporu⁶⁵, składające się z baterii artylerii (nadbrzeżnych lub przeciwlotniczych) oraz z zespołów różnorodnych schronów i innych budowli (często lokalnych budowli zaadaptowanych jako schrony). Kompleks schronów baterii „Eijerland” obejmował np. 26 różnych schronów; stanowiska bojowe na lotnisku Texel (Fliegerhorst Gefechtsstand) – 42 obiekty obronne; stanowisko dowodzenia „Texla” – 49 obiektów, w tym co najmniej 39 schronów mieszkalnych;

– Widerstandsnester – gniazda oporu, składające się ze schronów z lekką bronią (armatami kalibru 50 mm, moździerzami, karabinami maszynowymi) i wielu innych obiektów betonowych lub lokalnych budynków. Przykładem tego mogą być gniazda oporu „Kleine Slufter-noord” czy „Eijerlandshuis”.

Każdy obiekt na wyspie Texel miał swoje oznaczenie: jako punkt oporu (cyframi rzymskimi) i jako gniazdo oporu (cyframi arabskimi) oraz jako punkt budowy (Baupunkt). Dużymi literami oznaczano przynależność punktu (gniazda) oporu do

⁶³ *Ibidem*, s. 33

⁶⁴ Różnorodność i zestaw schronów niemieckich na Texel zob. *Bunkerpictures*, <http://www.bunkerpictures.nl/> (22 XI 2013).

⁶⁵ Termin „Stützpunkt” (ang. Stronghold) w języku polskim ma wiele znaczeń – baza wojskowa, punkt oporu.

Wyspa Texel i niemieckie fortyfikacje w latach 1940–1945 (źródło: <http://www.fortendehelder.nl/texelduitsebunkers/baupunkte.htm>)

poszczególnych rodzajów sił zbrojnych: H – Heer (wojska lądowe), L – Luftwaffe (wojska lotnicze) i M – Marine (marynarka wojenna). Oznaczenia łączone oznaczały wspólną obsadę siłami różnych rodzajów sił zbrojnych, np. ML – Marine i Luftwaffe (marynarka wojenna i lotnictwo). Podobne oznaczenia miały zastosowanie na całej długości Wału Atlantyckiego.

Umocnienia były uzupełnione różnego rodzaju zaporami, przede wszystkim minowymi, które miały charakter dużych pól minowych lub grup min wokół punktów (gniazd) oporu. Część z nich była ustawiona w pasie wydm nadmorskich od strony Morza Północnego. Przyjmuje się, że było ok. 30 pól minowych (z lat 1941–1944), wszystkie oznaczone umownymi nazwami rozpoczynającymi się na literę „I”. Użyto min talerzowych (Tellerminen) T-35 i odłamkowych typu wyskakującego (Springminen) S.Mi. 35 i S.Mi. 44. Do minowania użyto też starych francuskich pocisków moździerzowych i artyleryjskich różnych kalibrów.

Po zajęciu wyspy 1940 r. przez Wehrmacht komendantem wojennym został ppłk Rost, który jako kwaterę zajął hotel „Texel” (dziś „De Lindeboom”) w Den Burgu. W pobliżu stolicy wyspy wybudowano dla jego sztabu stanowisko dowodzenia „Texla”, które w kolejnych latach zajmowały sztaby batalionów piechoty okupujących wyspę.

Jednostki wojsk okupacyjnych, załogi umocnień i baterii artylerii nadbrzeżnych oraz przeciwlotniczych podlegały cyklicznej rotacji. Dlatego niekiedy trudno jednoznacznie określić tożsamość poszczególnych pododdziałów i okres ich pobytu na wyspie w latach 1941–1945. Stosunkowo stałe obsady miały od 1940 r. baterie artylerii nadbrzeżnej wydzielane z 201, a później 607 dywizjonu artylerii morskiej (Marineartillerieabteilung 201 i 607 – MAA 201, MAA 607)⁶⁶. Podobnie było w bateriach 745 i 1230 dywizjonów artylerii nadbrzeżnej wojsk lądowych (Heeres Küstenartillerie Abteilung). Baterie artylerii przeciwlotniczej podlegały 808 morskiemu dywizjonowi artylerii przeciwlotniczej (Marineflakartillerie Abteilung 808 – MFAA 808)⁶⁷.

W miarę rozbudowy umocnień Wału Atlantyckiego zaczęto formowanie dywizji fortecznych mających stanowić jego obsadę. Taką była sformowana w 1942 r. 347 Dywizja Forteczna, którą następnie przeformowano na dywizję piechoty. 347 Dywizja Piechoty broniła odcinka obrony wybrzeża Schagen (K.V.A. Schagen). Jej pułki grenadierów obsadziły następujące pododcinki obrony⁶⁸:

– 860 pułk grenadierów: wyspy Terschelling, Vlieland, Texel i obszaru obronnego (Verteidigungsbereich) Den Helder. Jego pododdziały były rozmieszczone: sztab pułku

⁶⁶ Marineartillerieabteilung 201 (MAA 201) sformowano pod koniec maja 1940 r. w składzie 21 pułku artylerii morskiej (Marineartillerieregiment 21 – MAR 21). Od czerwca 1940 r. MAA 201 (5 baterii) został podporządkowany dowódcy obrony morskiej Holandii Północnej (Seekommandant Nordholland). W 1941 r. liczbę baterii zwiększono do 8, a w 1942 r. do 14. W tym samym roku z 7 baterii MAA 201 sformowano MAA 607, który wydzielił obsługi 2 baterii na „De Hors” i „Eijerland”. Zob. *Marine-Artillerie-Abteilung 201*, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/MarineArtAbt/MarineArtAbt201.htm> (12 III 2014). Dane z *Lexikon der Wehrmacht* odbiegają od danych podanych przez Stevena J. Zalogę (*The Atlantic Wall...*, s. 32).

⁶⁷ MFAA 808 został sformowany w 1941 r. w Den Helder dla Seekommandant Nordholland. Zob. *Marine-Flak-Abteilungen*, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Marineflak/MFlakAbt.htm> (16 IV 2014). S. J. Zaloga (*The Atlantic Wall...*, s. 33) podaje, że był to MFAA 815.

⁶⁸ Położenie dywizji jest szczegółowiej omówione ze względu na wyspę Texel znajdującą się w jej odcinku obrony (K.V.A. Schagen). Pozostałe dywizje LXXXVIII Korpusu Armijnego zostały pokazane tylko ogólnie w jego ugrupowaniu operacyjnym na wstępie publikacji.

i 1 batalion grenadierów – Den Helder; 2 batalion grenadierów – wyspa Texel; 3 batalion grenadierów – wyspy Terschelling (9, 11, 12 kompania) i Vlieland (10 kompania);

– 861 pułk grenadierów: grupy punktów oporu (Stützpunkt-Gruppen) Harlingen, Calantsoog, Schoorl i Petten.

2 batalion 860 pułku grenadierów został rozmieszczony w następujących gniazdach oporu (Widerstandsnester – W.N.):

- 21 H Den Burg („Texla”) – sztab batalionu, 8 kompania (w niepełnym składzie);
- 21c H – część 8 kompanii;
- 20b H lotnisko Texel – 5 kompania;
- 20c H lotnisko Texel – 6 kompania (bez plutonu);
- 17 H Slufter – pluton 6 kompanii;
- 18 HL De Koog – część 7 kompanii;
- 19 H Westerlag – część 7 kompanii (od marca 1943 r. – pluton 8 kompanii)⁶⁹.

We wrześniu 1944 r. 347 Dywizja Piechoty została przegrupowana w obszar operacyjny 7 Armii. Zadania dywizji częściowo przejęła sformowana w marcu 1945 r. 219 Dywizja Piechoty, której zadaniem była obrona obszaru obronnego (Verteidigungsbereich) Den Helder i wyspy Texel. W skład dywizji wchodziły następujące jednostki:

- 88 forteczny pułk kadrowy;
- 177 pułk grenadierów (faktycznie 822 gruziniński batalion piechoty);
- 493 pułk grenadierów (faktycznie 803 północnokaukaski batalion piechoty);
- 604 pułk grenadierów (oddział kadrowy 4 dywizjonu okrętów);
- 219 batalion fizylierów (oddział kadrowy 6 dywizjonu okrętów)⁷⁰.

Pierwszą jednostką na Texel złożoną z kolaborantów (miała ona uzupełnić batalion 860 pułku grenadierów) był 2 batalion indyjskiego 950 pułku piechoty⁷¹. Batalion, po przegrupowaniu 20 kwietnia 1943 r. do Beverloo w Belgii, następnego dnia został skierowany do Den Helder. Stamtąd na Texel 26 maja przybyło ok. 1000 Hindusów, których rozmieszczono następująco: sztab 2 batalionu i 6 kompanię w De Koog; 7 kompanię w De Cocksdorp; 8 kompanię w Slufter⁷². W dniach 9–16 września 1943 r. odbyło się luzowanie batalionu indyjskiego. Następnego dnia Hindusi odjechali do Lacanau w pobliżu Bordeaux (Departament Gironde).

⁶⁹ Dostępne źródła podają wiele wariantów rozmieszczenia pododdziałów batalionu. W jednym np. podaje się, że 7 kompania stacjonowała w Julianadorp (na południe od Den Helder). Nie jest wykluczone, że różnice wynikają z rotacji pododdziałów i poszczególni autorzy podają ugrupowanie z różnych okresów pobytu batalionu na Texel.

⁷⁰ W związku z tym, że na Zachodzie znaczna część dywizji niemieckich formowana była w 15 do 35 fali, część z nich nie miała pełnego składu etatowego. Wiele z nich składało się z dwóch pułków grenadierów. To było przyczyną, że od 1943 r. dywizje te zaczęto uzupełniać batalionami wschodnimi (Ostbataillone) albo batalionami z legionów wschodnich (Ostlegionen). Odnosiło się to również do LXXXVIII Korpusu Armijnego i jego związków taktycznych. W związku z tym w Holandii były rozmieszczone, oprócz wymienionych w 219 Dywizji Piechoty, następujące bataliony z legionów wschodnich: 805 północnokaukaski batalion piechoty, 812 armeński batalion piechoty i 826 wołgo-tatarski batalion piechoty w 719 Dywizji Piechoty; 787 turkistański batalion piechoty w 347 Dywizji Piechoty. Zob. *Lexikon der Wehrmacht...*

⁷¹ Indyjski 950 pułk piechoty, nazywany też Legionem Indyjskim, został sformowany przez Wehrmacht w grudniu 1941 r. Składał się z 3 batalionów, w każdym po 4 kompanie piechoty i kompanie: moździerzy, przeciwpancerna i saperów. Jego dowódcą był ppłk Kurt Krappe. Pierwszy batalion zesrodkowano w rejonie Ijmuiden – Zandvoort, drugi obsadził Texel, a trzeci pozostał na poligonie Königsbrück. Zob. H. von Herwarth, *op. cit.*, s. 471, 479; Z. Czarnotta, *Pułk dezertersów*, „Polska Zbrojna” 1998, nr 6, s. 30; M. Barnberger, *Indian volunteers in the Wehrmacht in WW II*, <http://www.feldgrau.com/articles.php?ID=8> (12 IV 2014).

⁷² Rozmieszczenia pozostałych pododdziałów batalionu nie udało się ustalić.

Zadania Hindusów przejął 803 północnokaukaski batalion piechoty (występował też jako IV batalion 860 pułku grenadierów)⁷³. Batalion rozmieszczono w gniazdach oporu (Widerstandsneester – W.N.): 15 HL Vuurtoren – pluton 2 kompanii; 15a H Eijerlandshuis – 2 kompania bez plutonu (od stycznia 1945 r. – 1 kompania); 15b H – pluton (brak danych); 18a H De Koog/Koogeweg – 1 kompania; 20a H – 5 kompania (sztabowa) i 4 kompania; 20b H lotnisko Texel – sztab batalionu; 20c H lotnisko Texel – 3 kompania. 803 batalion przebywał na Texel do lutego 1945 r., potem został przesunięty w rejon Calantsoog, na południe od Den Helder. W marcu 1945 r. został przemianowany na 493 pułk grenadierów i wszedł w skład 219 Dywizji Piechoty.

822 gruziński batalion piechoty w Holandii

822 gruziński batalion piechoty został sformowany wiosną 1943 r. w drugiej fali formowania legionów wschodnich w Kruszynie pod Radomiem jako VI batalion szkolny, po czym przekształcony w batalion bojowy (Kampfbataillon) Legionu Gruzjińskiego. Po zakończeniu przeszkolenia i złożeniu przysięgi przez ochotników gruzińskich otrzymał nazwę: 822 Gruzjiński Batalion Piechoty Królowej Tamary⁷⁴. Batalion składał się z dowództwa, 3 kompanii piechoty, kompanii karabinów maszynowych i kompanii sztabowej. Jego dowódcą został kpt. (później mjr) Klaus Breitner. Wczesnym latem 1943 r. batalion na krótko został wysłany na front wschodni.

Ze względu na powtarzające się dezercje w batalionach sformowanych z kolaborantów – obywateli ZSRR, 24–30 sierpnia 1943 r. został skierowany do Liomer w pobliżu Dieppe (Francja) do dyspozycji 244 Dywizji Piechoty (LXVII KA, 15 Armia). Tam został przydzielony do 16 Dywizji Polowej Lotnictwa (LXXXVIII KA) w Holandii. Dywizja ta organizowała obronę odcinka wybrzeża Amsterdam (K.V.A. Amsterdam). Batalion we wrześniu 1943 r. zajął obronę wybrzeża na pododcinku Zandvoort (Unterabschnitt Zandvoort).

Gruzini nawiązali tu stosunkowo szybko współpracę z holenderskim ruchem oporu: przekazywali mu broń i amunicję⁷⁵. Spotyka się też wzmianki o tym, że Gruzini planowali marsz na Amsterdam⁷⁶, lecz zrezygnowali z tego pomysłu, uznając takie przedsięwzięcie za bezsensowne. Za pośrednictwem holenderskiego ruchu oporu nawiązali, bez wiedzy Niemców, trzykrotnie kontakt z Brytyjczykami, ustalając niektóre szczegóły na wypadek wysadzenia przez nich desantu morskiego na wybrzeżu holenderskim⁷⁷. 6 lutego 1945 r. batalion został przesunięty na wyspę Texel⁷⁸, luzując 803 północnokaukaski batalion piechoty.

Wyspa Texel – element Wału Atlantyckiego, utraciła swoje operacyjne znaczenie po wylądowaniu aliantów na wybrzeżu Normandii. Mimo to Niemcy nie zaprzestali budowy

⁷³ 803 północnokaukaski batalion piechoty (Nordkaukasisches Infanterie Bataillon 803) sformowano w grudniu 1942 r. w Wesolej jako pododdział Legionu Północnokaukaskiego. Jego dowódcą był por. Kramer. W dniach 12–13 IX 1943 r. batalion przybył do Den Helder, a stamtąd przegrupowano go na Texel.

⁷⁴ J. W. Gdański, *op. cit.*, s. 218.

⁷⁵ J. A. van der Vlis, *Tragedie op Texel*, Den Burg 1945, s. 9.

⁷⁶ C. Gunkel, *Kriegsende in Europa. Blutbad im Dünenparadies*, <http://www.spiegel.de/einestages/kriegsende-in-europa-a-948911.html> (11 IV 2014).

⁷⁷ J. A. van der Vlis, *op. cit.*, s. 9.

⁷⁸ Dane na temat przerzutu 822 batalionu na wyspę są stosunkowo niespójne. Niektóre źródła sugerują, że miał on miejsce już 10 I 1945 r.

nowych schronów betonowych. Umacniali nadal rejon stanowisk ogniowych baterii artylerii nadbrzeżnej „Hors” i „Eijerland”, pozycję „Ongeren” i rejon lotniska. Szacuje się, że na Texel wybudowano co najmniej 500 schronów różnego przeznaczenia.

Podczas rozmieszczania Gruzinów nie przydzielono żadnego z nich do baterii artylerii nadbrzeżnej, których obsługi liczyły łącznie ok. 250 osób. Główne siły batalionu zajęły kompleks schronów mieszkalnych w gnieździe oporu (stanowisku dowodzenia) „Texla” niedaleko Den Burga⁷⁹. Udało się ustalić dyslokację 5 kompanii (sztabowej); została ona rozmieszczona w gnieździe oporu 20a H De Dennen. Po przegrupowaniu na Texel batalion liczył 800 Gruzinów i 400 Niemców; jego struktura znacznie odbiegała od etatu. Całość stanu osobowego rozmieszczono systemem mieszanym: Gruzini i Niemcy razem w poszczególnych obiektach. Gruzini byli jednak traktowani jako siła pomocnicza i nie otrzymali broni i amunicji, poza wypadkami, kiedy pełnili wartę lub patrolowali wyspę. W marcu 1945 r. batalion został przemianowany na 177 pułk grenadierów i wszedł w skład sformowanej w tym samym miesiącu 219 Dywizji Piechoty. Jego zadaniem była obrona wyspy Texel.

Bunt Gruzinów na wyspie Texel

Wyspa Texel od początku okupacji w 1940 r. była oazą spokoju, jeśli nie liczyć kilku wypadków zrzuć bomb przez lotnictwo brytyjskie i zestrzelenia przez obronę przeciwlotniczą zmierzających nad Niemcy paru samolotów RAF-u. Żołnierze Wehrmachtu traktowali służbę niemal jak pobyt na urlopie; by nie popaść w „stres wydmowy” („Dünenkoller”), spędzali wolny czas na plażach, pływali na nartach wodnych i urządzali imprezy rozrywkowe. Spokój na wyspie był jednak pozorny. Był na niej obecny holenderski ruch oporu, który jednak miał polecenie zachowywać się spokojnie i nie prowokować Niemców. Partyzanci holenderscy wykorzystywali sytuację na wyspie do ukrycia ludzi „spalonych” na lądzie stałym. Nawiązywali jednak kontakty z gruzińskimi ochotnikami w niemieckich mundurach.

Nie próżnowali też „ochotnicy” gruzińscy, którzy nie zaniechali planów zbrojnej rozprawy z Niemcami, choć stosunki wzajemne na to nie wskazywały. Tymczasem dojrzał plan operacji „Dzień Narodzin” („Dag der geboorte”)⁸⁰. Sytuacja do jej przeprowadzenia była korzystna ze względu na wspomniane już mieszane rozmieszczenie żołnierzy niemieckich i Gruzinów w poszczególnych obiektach (z wyjątkiem baterii artylerii nadbrzeżnej), co zapewniało tym ostatnim przewagę nad przyszłym przeciwnikiem⁸¹. Potrzebny był tylko pretekst, by powstanie wybuchło.

Pretekst taki pojawił się 5 kwietnia 1945 r. W tym bowiem dniu 500 Gruzinów z 822 batalionu piechoty miało być przegrupowanych na ląd stały, by wziąć udział w walkach z wojskami alianckimi⁸². Na polecenie dowódcy batalionu mjr. Breitnera grupie tej wy-

⁷⁹ J. A. van der Vlis, *op. cit.*, s. 9.

⁸⁰ *Stromen bloed vloeiden op de „Dag der Geboorte”*, http://www.detexelsekunstenaars.nl/russenoorlog/doku.php?id=wiki:dag_der_geboorte (11 IV 2014).

⁸¹ Według źródeł holenderskich, Gruzini zamierzali się w ten sposób zrehabilitować wobec Józefa Stalina i jego zapowiedzi, że wszyscy kolaborujący z Niemcami obywatele ZSRR zostaną surowo ukarani. Ich powrót do ZSRR zapewniały Stalinowi decyzje przyjęte podczas konferencji w Jałcie. Utało się nawet powiedzenie, że Gruzini (choć nie tylko) „zostali sprzedani w Jałcie”.

⁸² Taką wersję podaje większość publikacji dotyczących buntu Gruzinów na Texel. Henri A. van der Zee (*The Hunger Winter. Occupied Holland 1944–1945*, Lincoln 1998, s. 21) podaje liczbę 300 Gruzinów.

dano broń i amunicję, co zostało uznane w późniejszym czasie za poważny błąd, choć buntownicy jej w chwili rozpoczęcia powstania nie użyli.

Powstanie zostało przez Gruzinów precyzyjnie przygotowane. Przywódca buntu ppor. Szałwa Łoadze, dowódca kompanii sztabowej batalionu, wspólnie z politycznym komisarzem Jewgenijem Artemidze (przydomek „Mały Stalin”) i pozostałymi oficerami gruzińskimi (Noe Congladze, Gudabudze, Xantorija, Melikija i inni)⁸³ dokładnie rozplanował działania poszczególnych grup powstańczych. Dzięki temu było wiadomo, kto i kogo miał zabić w chwili rozpoczęcia buntu oraz które kompanie (plutony) miały opanować kluczowe obiekty na wyspie (łącznie z bateriami artylerii nadbrzeżnej)⁸⁴.

Struktura organizacyjna 822 gruzińskiego batalionu piechoty (źródło: *Lexikon der Wehrmacht...*)

Dnia 6 kwietnia 1945 r. o godz. 1.00 Gruzini zaatakowali śpiących Niemców (uprzednio zamroczonych alkoholem) kindżałami i bagnetami i zabili większość niemieckich żołnierzy. Niektórzy Gruzini byli zmuszeni uśmiercić nawet 10 swych niemieckich towarzyszy broni. Z życiem uszło niewielu z nich; ocalał mjr Breitner⁸⁵ i lekarz wojskowy Pichler, którzy na swoje szczęście w tę krwawą noc przebywali w Den Burgu i nie było ich w schronach „Texla”, gdzie po nocnej rzezi zainstalowało się dowództwo buntowników. Nie powiodło się zdobycie baterii artylerii nadbrzeżnych, które jakoby miał uprzedzić o buncie niemiecki żołnierz łączności z Den Burga⁸⁶.

⁸³ J. A. van der Vlis, *op. cit.*, s. 10.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ W różnych publikacjach dotyczących powstania podaje się różne wersje nieobecności Breitnera w „Texla”. W rzeczywistości w nocy z 5 na 6 IV major przebywał u swojej kochanki w Den Burgu. Zob. H. A. van der Zee, *op. cit.*, s. 214.

⁸⁶ *Der Geburtstag des Todes*, „Der Spiegel” 1995, nr 20, s. 188; J. A. van der Vlis, *op. cit.*, s. 10; C. Gunkel, *op. cit.* Zob. także: D. van Reeuwijk: *Sondermeldung Texel*, Den Burg 1984; J. Artemidze, *Van Manglisi tot Engeland opstand op het eiland Texel*, Tbilisi 2003; J. A. C. Bartels, A. Kalkman, *Texel, Nederlands laaste slagveld*, Zuphen 1980.

W połowie dnia Łoładze w porozumieniu z przywódcą holenderskiego podziemia na wyspie W. H. Kelderem wezwał mężczyzn z Den Burga do „Texla”. Zgłosiło się ok. 200 Holendrów. Ponieważ połowa z nich miała przeszkolenie wojskowe, wydano im broń i amunicję.

Nazajutrz, 7 kwietnia, przed godz. 17 rozpoczął się ostrzał artyleryjski wyspy, w tym Den Burga, De Waal oraz gniazda oporu i stanowiska dowodzenie „Texla”. Na Den Burg spadło ok. 1800 pocisków. Były pierwsze ofiary wśród ludności miejscowej i straty materialne. W tym samym czasie Niemcy rozstrzelali w pobliżu Mok bez wyroku sądowego kilkunastu mieszkańców Texel (prawdopodobnie żołnierzy podziemia), w tym księgarza Dunkera, braci Oranjeboomów, pracowników kantoru Brockmana i Oremusa, parobka Kojzera wraz z bratem i innych oraz kilkunastu powstańców gruzińskich.

Ostrzał prowadziły baterie „Hors” i „Eijerland” oraz bateria z wyspy Vlieland wraz z baterią „Duinrand” z rejonu Den Helder⁸⁷.

Na wyspie trwała tymczasem walka na śmierć i życie. Jeńców nie brano. Członek miejscowego ruchu oporu Huug Snoek, który przyłączył się do buntowników, relacjonował: *Zatrzymywaliśmy rozproszonych Niemców i pytaliśmy o hasło rozpoznawcze, którego oczywiście nikt nie znał. Procedura była krótka. Każdy Niemiec dostawał kulę*⁸⁸.

EGzekucji uniknął mjr Klaus Breitner, który przedarł się do baterii „Hors”⁸⁹. Zginął jednak towarzyszący mu wspomniany lekarz wojskowy. Z baterii nadbrzeżnych powiadomiono o buncie schron Hitlera w Berlinie specjalnym meldunkiem (Sondermeldung Texel). Odpowiedź nadeszła szybko. Wściekły führer rozkazał: *Zlikwidować natychmiast wszystkich Gruzinów*⁹⁰. Na wyspie rozpoczęło się lądowanie pierwszych pododdziałów wzmocnienia. Nadal trwał ostrzał artyleryjski każdego obiektu podejrzanego o obecność Gruzinów.

Dnia 7 kwietnia przez odzyskany przez Niemców port w Oudeschild na wyspie wylądowały kolejne pododdziały 163 pułku strzelców morskich (Marineschützen Regiment 163) z 16 Dywizji Piechoty Morskiej⁹¹. Dowodził nimi mjr Neumann. W miarę napływu dalszych sił niemieckich, szacowanych na 3600 żołnierzy, walka Gruzinów i ok. 100 bojowników holenderskiego ruchu oporu nie miała szansy powodzenia, nawet jeśli się weźmie pod uwagę, że w większości ich przeciwnikami byli młodzi, nieostrzelani żołnierze niemieccy⁹².

⁸⁷ Powstańcy gruzińscy nie opanowali położonych na Texel baterii południowej „Hors” i północnej „Eijerland”. Den Helder jest twierdzą (i bazą morską) na lądzie stałym, a Vlieland jest oddzielną wyspą. Z rejonu Den Helder strzelała bateria „Duinrand” uzbrojona w 5 armat kolejowych wz. 70/30 produkcji francuskiej firmy Schneider kalibru 194,7 mm (6 działo było niesprawne technicznie). Donośność dział wynosiła 18,3 km, masa – 65 t, masa pocisku – 83 kg, obsługa dział – 20 ludzi.

⁸⁸ *Der Geburtstag...*, s. 189.

⁸⁹ Niektóre publikacje podają, że do Den Helder.

⁹⁰ *Der Geburtstag...*, s. 190.

⁹¹ 16 Dywizja Piechoty Morskiej (dowódca kmdr Carl Hollweg) została sformowana w marcu 1945 r. w Holandii. Składała się z: 161 morskiego pułku strzelców (kmdr ppor. Paul Machner), 162 morskiego pułku strzelców (kmdr ppor. Theodor Zaubzer) i 163 morskiego pułku strzelców (kmdr ppor. rez. dr Hans Suhr), które zostały sformowane z 6, 10, 24 kadrowych dywizjonów marynarki. Zob. *16 Marine-Infanterie-Division*, w: *Lexikon der Wehrmacht*, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/MarInfDiv/16MarInfDiv.htm> (1 III 2014). W wielu polskich wersjach buntu gruzińskiego Marineschützen Regiment 163 nazywa się morskim pułkiem ochronnym, choć wówczas musiałyby się on nazywać Marineschutz Regiment 163. Jest różnica między „Schutz” (ochrona) a „Schütze” (strzelec).

⁹² Jest znamienne, że tylko niemieckie źródła wymieniają jako walczący na Texel niemiecki 163 morski pułk strzelców. W holenderskich źródłach nie ma o nim wzmianki. Rolf Dieter Müller (*Wspólnicy Hitlera*).

Obsada gruzińska z osady Oudeschild wycofała się na polder Eijerland. W gnieździe oporu De Dennen wybito ostatnich Niemców. Pod ogniem niemieckich dział znalazła się wieś De Waal. 8 kwietnia De Cocksdorp dostało się pod ogień baterii z wyspy Vlieland. Gruzini pojedynczo uchodzili na poldery Eijerland.

W nocy 9 kwietnia (ok. godz. 0.30) z hangaru w pobliżu latarni morskiej wyruszyła holendersko-gruzińska wyprawa po pomoc do Anglii. Kurierzy płynęli łodzią motorową ratownictwa brzegowego „Joan Hudson” należąca do Noord-en Zuid-Hollandsche Redding-Maatschappij (Północna i Południowa Holenderska Maszoperia Ratunkowa)⁹³. W skład holenderskiej załogi szypra Klaasa van der Kooija, jednocześnie nawigatora i radiotelegrafisty, wchodził: motorzysta J. C. Dros, Jan Bakker, Klaas van der Kooij (bratanek szypra znający warunki żeglugi w Eijerlands Gat), Marinus Kooger, Papineau Salm, Wim de Bloois, Remmert Hooijberg, Jaap Kmot i Jaap Westdorp jr. Na pokładzie było ponadto 4 uzbrojonych Gruzinów⁹⁴.

Mieli do pokonania 230 km morskiej żeglugi do Great Yarmouth w Anglii. Należało niezauważenie przejść na pełne morze przez Eijerlands Gat przed ogniem baterii nadbrzeżnych. Nie było obawy wejścia na miny na wybrzeżu Texel ze względu na małe zanurzenie łodzi. Na Morzu Północnym jednak istniało zagrożenie zarówno ze strony sił morskich aliantów, jak też niemieckich. Łódź płynęła pod flagą Czerwonego Krzyża, a przecież na jej pokładzie byli uzbrojeni Gruzini. Mogło to mieć dla całej załogi tragiczne skutki. Ponieważ sami żołnierze gruzińscy nie zamierzali pozbyć się broni, Holendrzy wyrzucili ją za burtę, wykorzystując osłabienie ich czujności podczas snu.

W tym czasie na wyspie trwała zacięta walka, głównie o lotnisko Texel. 10 kwietnia Gruzini wycofali się z De Koog w teren zalesiony i na wydmy. Rozpoczęły się walki wokół latarni morskiej. Mieszkańcy De Cocksdorp opuścili miejscowość, uciekając przed nasilającym się ogniem artylerii, który zaczął zagrażać także osiedlu Eijerland.

Dnia 10 kwietnia ok. godz. 21 łódź „Joan Hodshon” dopłynęła do brzegów Anglii w okolicy Mundesley, ok. 40 km na północ od Great Yarmouth. Została ona wykryta przez brytyjski samolot, po czym przejął ją okręt Coastguard. Na brzeg angielski pierwszy wyszedł szyper, za nim załoga, z wyjątkiem 2 Holendrów.

Tymczasem obrońcy Texel koncentrowali swój wysiłek na utrzymaniu lotniska. Mieszkańcy farm i domostw schronili się w Osterend. Podczas ucieczki kilku z nich zginęło.

Wzięci do niewoli Gruzini byli natychmiast rozstrzeliwani⁹⁵. Wcześniej byli zmuszeni wykopać własny grób i zdjąć niemiecki mundur. Rozstrzeliwano też tych holenderskich mieszkańców Texel, których obwiniono o udzielanie Gruzinom pomocy i schronienia. Domostwa rozstrzeliwanych podpalano.

Formacje sojusznicze Wehrmachtu na froncie wschodnim, Warszawa 2010, s. 306) podaje, że bunt Gruzinów tłumilo 2 tys. esesmanów. Gdyby tak było, zapewne straty niemieckie nie byłyby tak duże. Henri A. van der Zee (*op. cit.*, s. 218) też wspomina o przetrzuceniu na wyspę żołnierzy SS.

⁹³ „Joan Hodshon” – łódź motorowa ratownictwa brzegowego (Motorstrandreddingboot) typu Eijerland, zbudowana w stoczni braci Taat w Katwijk w 1935 r., miała długość 10,32 m, szerokość – 2,82 m i zanurzenie 0,5 m oraz wyporność 5 t. Napędzana była silnikiem o mocy 10 KM, zapewniającym prędkość do 12 km/h. Zob. *msrb Joan Hodshon (1935–1986)*, http://www.dorusrijkers.nl/reddingboten/rb.php?rb_nr=35 (15 IV 2014).

⁹⁴ Henri A. van der Zee (*op. cit.*, s. 218) podaje, że Gruzinów było 3.

⁹⁵ Problem polegał na jednolitym umundurowaniu walczących stron, co powodowało zdarzenia „ognia bratobójczego”. W związku z tym żołnierze niemieccy nosili na jednej nodze białą opaskę.

Dnia 11 kwietnia Niemcy skoncentrowali siły w rejonie De Waal. Uzupełnili amunicję przed uderzeniem na lotnisko. W Anglii przybysze z Texel byli gorąco przyjmowani. Szyper van der Kooij czynił bezskuteczne starania, by przez radio Oranje przekazać umówiony sygnał o pomyslnym zakończeniu rejsu⁹⁶. Załoga łodzi „Joan Hodshon” została umieszczona w barakach obrony przeciwlotniczej w pobliżu Londynu. Odłączono od niej Gruzinów⁹⁷.

Dnia 12 kwietnia bateria „Hors” od godz. 6.00 rozpoczęła systematyczny ostrzał pozycji gruzińskich na lotnisku i w rejonie południowego Eijerlandu. Płonęły miejscowe zabudowania, a ich mieszkańcy salwowali się ucieczką. Niemiecka piechota morska bez powodzenia zaatakowała lotnisko.

Następnego dnia ogień otworzyła bateria północna „Eijerland”. Niemcy chcieli za wszelką cenę opanować lotnisko. Strumień uciekinierów z rejonu walk spływał do Osterend. W tym samym dniu w Londynie Holendrzy dowiedzieli się, że obrońcy Texel nie otrzymują pomocy od aliantów⁹⁸.

W nocy z 13 na 14 kwietnia wycofali się obrońcy lotniska. Następnego dnia Gruzini opuścili De Cocksdorp, wycofując się w kierunku wydm i umocnień niemieckich wokół latarni morskiej. Tam też zebrali się obrońcy lotniska.

Dnia 17 kwietnia szturm niemiecki został zatrzymany przed zaporami z drutu kolczastego i polami minowymi wokół latarni morskiej „Eijerland”. W okrążeniu znalazło się ok. 110 żołnierzy gruzińskich. Ponawiające się ataki niemieckie nie odniosły jednak skutku. Walka o ostatni bastion Gruzinów rozgorzała 20 kwietnia. Piechota z użyciem miotaczy ognia, wsparta ogniem dwóch baterii artylerii („Eijerland” i z wyspy Vlieland), zaciekle zaatakowała latarnię morską. W nocy przez kordon okrążenia przerwała się grupa 36 gruzińskich żołnierzy i ukryła w paśmie wydm. Tam podzieliła się na małe zespoły, które przystąpiły do działań partyzanckich. W walkach następnego dnia atakujący niedoświadczeni żołnierze niemieccy ponosili duże straty od ognia gruzińskich strzelców wyborowych. Ale obrońcom latarni zaczęło brakować wody i żywności, a przede wszystkim amunicji. Ich położenie stało się beznadziejne. 22 kwietnia obrońcy latarni poddali się⁹⁹. Rozstrzelano 59 Gruzinów.

W niedzielne popołudnie 22 kwietnia, po zwycięstwie nad obrońcami latarni, Niemcy rozpoczęli działania w celu wytopienia i likwidacji ostatnich ukrywających się na wyspie rebeliantów. Łańcuch ok. 2 tys. żołnierzy w kilkumetrowych odstępach przeczesywał całą wyspę. Piechotę wspierały poruszające się po drogach czołgi i wozy pancerne. Żołnierze strzelali do każdego miejsca (krzaków, kopców, zagajników, budynków itp.) mogącego być ukryciem partyzanta gruzińskiego. Ci jednak, choć już nieliczni, ukryli się w wydmach na północy wyspy w okolicy De Koog i Slufter. Sprzymierzeńcami Gruzinów stały się niemieckie pola minowe, na które niemieckie patrole bały się wchodzić. Gruzinom pomagali mieszkańcy wyspy, ukrywając ich i udzielając pomocy rannym. Niemieccy oficerowie popisywali się takim fanatyzmem w likwidowaniu wrogów w niemieckich mundurach, jakby od tego miało zależeć wygranie wojny. W nocy z 23 na 24 kwietnia zginął przywódca buntu ppor. Szałwa Łoadze¹⁰⁰.

⁹⁶ Nie udało się nadać sygnału. Dopiero 22 IV mogło go przekazać radio belgijskie.

⁹⁷ Brytyjczycy postąpili w myśl ustaleń z Jałty – zostali wydani władzom radzieckim.

⁹⁸ Nie jest wykluczone, że ci uznali, iż bliski koniec wojny nie pozwoli im przygotować operacji desantowej na Texel przed zakończeniem walk na zachodzie Europy.

⁹⁹ W niektórych opracowaniach podano, że obrońcy popełnili samobójstwo. Zob. *Der Geburtstag...*, s. 190.

¹⁰⁰ H. A. van der Zee, *op. cit.*, s. 218.

Dnia 5 maja skapitulowały siły niemieckiej Armii „Holandia”. Nie miało to jednak żadnego wpływu na rozwój wydarzeń na Texel. Wojska alianckie nie pojawiły się na wyspie. Niemcy nie zamierzali z tego powodu składać broni i dalej prowadzili polowanie na buntowników i dezertów. Sytuacja nie zmieniła się także po 8 maja 1945 r., po bezwarunkowej kapitulacji III Rzeszy.

Holendrzy na Texel, czekając na przybycie wojsk alianckich, przyozdobili budynki i ulice na ich przywitanie. Tymczasem ulicami osiedli maszerowali nadal niemieccy żołnierze, jak gdyby kapitulacja Wehrmachtu nie miała dla nich znaczenia. Od czasu do czasu dochodziło do wymiany ognia z gruzińskimi partyzantami.

Wreszcie miejscowi Holendrzy, znecierpliwieni taką nienormalnością, uregulowali stosunki między walczącymi stronami. Odtąd żołnierze niemieccy mieli prawo poruszać się z bronią po wyspie w dzień. Partyzanci gruzińscy mieli do swojej dyspozycji czas między zachodem a wschodem słońca. Ten swoisty rozejm, choć nie chronił mieszkańców przed sporadyczną strzelaniną, trwał jeszcze kilkanaście dni. Na tym ostatnim w Europie polu bitwy w Europie straciło życie jeszcze kilka osób. Działo się tak aż do 20 maja 1945 r., kiedy to na Texel wkroczyły jednostki kanadyjskiego I Korpusu Armijnego gen. mjr. Charlesa Foulkesa¹⁰¹. Rozbroiły one Niemców i przywróciły pokój na wyspie.

Wojna gruzińska (Georgischer Krieg), jak się na Texel nazywa krwawe wydarzenia z przełomu kwietnia i maja 1945 r., związane z buntem 822 gruzińskiego batalionu piechoty, miała tragiczne następstwa zarówno dla walczących stron, jak i dla mieszkańców wyspy. Według kanadyjskiego dowódcy w walkach zginęło 492 Gruzinów i 117 miejscowych Holendrów. Największe straty bezpowrotne ponieśli Niemcy. Wyniosły one 2347 osób¹⁰².

Gruzini buntownicy zostali pochowani na cmentarzu Hoge Berg na Texel, Niemcy zaś na cmentarzu wojennym Ijsselstein, w pobliżu Venray w Limburgii (Holandia).

Ocalałych 228 Gruzinów deportowano do ZSRR w myśl ustaleń z Jałty. Mimo iż dowódca kanadyjskiego I Korpusu Armijnego gen. Foulkes i jego oficer ds. cywilnych ppłk lord Tweedemuir napisali list pochwalny do radzieckiego Sztabu Generalnego, podkreślając męstwo i dzielność Gruzinów w walce z Niemcami, zesłano ich do obozów karnych (niektórych deportowano nawet z rodzinami). Dopiero po 1956 r. zostali oni zrehabilitowani i powrócili do Gruzji¹⁰³.

Holendrzy, którzy przedostali się łodzią do Anglii, wrócili stamtąd 29 maja 1945 r. przez port w t’Horntje. Łódź „Joan Hodshon” została przyholowana w sierpniu 1945 r. przez łódź ratunkową angielskiej stacji Lowestoft do Hoek van Holland¹⁰⁴.

W 1946 r. królowa holenderska Wilhelmina przyjęła wszystkich uczestników rejsu w pałacu królewskim Het Loo, letniej rezydencji rodziny królewskiej. Trzy lata później książę Bernhard odznaczył wszystkich Brązowym Krzyżem za Odwagę, Lojalność i Wierność, ale nie wszyscy Holendrzy – sojusznicy Gruzinów byli właściwie honorowani. W okresie „zimnej wojny” wielu z nich było inwigilowanych przez służby specjalne. To stało się przyczyną, że po przeszło 65 latach większość mieszkańców Texel zapomniała o krwawych wydarzeniach na wyspie. Nie pamiętają ich także liczni turyści niemieccy spędzający wczasy w „raju

¹⁰¹ Dwight Eisenhower (*Krucjata w Europie*, Warszawa 1998, s. 379) podaje skład kanadyjskiej 1 Armii.

¹⁰² Ponieważ w literaturze przedmiotu występują różne wielkości poniesionych strat, dlatego autorzy przyjęli dane za Kanadyjczykami.

¹⁰³ *Der Geburtstag...*, s. 190.

¹⁰⁴ Łódź „Joan Hodshon” nadal pełniła brzegową służbę ratowniczą na Texel. W 1986 r. została wycofana ze służby i sprzedana.

wydm”. Przypomina o nich jednak muzeum na lotnisku i gruziński cmentarz na Hoge Berg, odwiedzany przez rodziny poległych Gruzynów. Do 1991 r. cmentarz odwiedzał ambasador ZSRR w Holandii, nazywając pochowanych tam buntowników bohaterami Związku Radzieckiego. 4 maja 2005 r. na cmentarzu przebywał prezydent Gruzji Michaił Saakaszwili¹⁰⁵. Ostatni gruziński uczestnik powstania na Texel Jewgenij Artemidze w wieku 90 lat zmarł 22 czerwca 2010 r.¹⁰⁶ i został pochowany na cmentarzu w Manglisi w Gruzji.

SUMMARY

Jolanta Czarnotta-Mączyńska, Zbigniew Moszumański, The Rebellion on Texel Island. Wehrmacht-Affiliated Eastern Collaborator Troops on the Western Front

The article discusses military operations in Holland in 1940, with brief account of the German occupation, the construction of the Atlantic Wall and its manning by Eastern troops, and the support to the German army provided by the Eastern legions. It describes the founding of Georgian Legion and its combat actions. The text includes an episode of fighting between troops of the Polish 1st Armoured Division against the 628th Eastern Battalion. The location and role of the Dutch island of Texel in the Atlantic Wall was described, as well as the forming and fighting of the 822nd Georgian Infantry Battalion in Holland. Even though the WWII officially ended in Europe on 8 May 1945, fighting continued in the Dutch island of Texel, which the Georgian collaborators had started on 5 April against the Germans. The outbreak of the Georgian uprising, its course and results for the Georgians and the local population were discussed.

РЕЗЮМЕ

Йоланта Чарнотта-Мончиньска, Збигнев Мошуманьски, Мятеж на острове Тексель. Коллаборационные формирования на стороне Вермахта на западном фронте

В статье рассмотрен ход боевых действий в Голландии в 1940 г. и затронута проблема ее оккупации Германией. Также представлена проблематика связанная с сооружением Атлантического вала и его укомплектованием восточными батальонами и легионами. Затронута, также, проблема поддержки немецких сухопутных сил со стороны восточных легионов, в особенности обращено внимание на факт создания Грузинского легиона и описан его боевой путь. В тексте нашел свое освящение, также, эпизод посвященный боям польской 1-й танковой дивизии с 628-м восточным батальоном. В статье показано место и роль голландского острова Тексель в Атлантическом вале, а также формирование и ход боевых действий 822-го грузинского пехотного батальона в Голландии. 8 мая 1945 г., несмотря на официальное завершение войны в Европе, на голландском острове Тексель еще продолжались начатые 5 мая боевые действия между грузинскими легионерами и немецкими частями. Авторы статьи рассмотрели начало грузинского восстания и его ход, а также последствия для грузинов и местного населения.

¹⁰⁵ *Bunt na wyspie Texel*, <http://edu.gazeta.pl/edu/h/Bunt+na+wyspie+Texel> (17 III 2014).

¹⁰⁶ *Georgian Uprising of Texel*, http://www.absoluteastronomy.com/topics/Georgian_Uprising_of_Txel (16 IV 2014).